

ТУРСКИ СПАХИЛУЦИ (ЗИЈАМЕТИ И ТИМАРИ) У СРБИЈИ (1815 — 1835)

Споразумом закљученим 25. X 1815. године између Милоша Обреновића, као вође српског устанка, и Марашли-Али паше, као султановог намесника, завршено је ратовање Срба против Турака у Другом српском устанку и у Београдском пашалуку успостављен привремени мир и створена мешовита српско-турска власт.¹⁾ Тиме је било решено политичко питање о начину управе, администрације и судства. Решена су и питања о начину прикупљања дација (харача, чибука, порезе.²⁾ Међутим, овим споразумом у основне аграрно-правне проблеме није се дирало.³⁾ Турски феудализам и његови аграрно-правни облици — султански спахилуци (мукаде), зијамети и тимари, као и вакуфи, са свима обавезама српских сељака на овим имањима, остали су и даље. Остала су и турска приватна имања. Али овим споразумом по Милошевом нарочитом захтеву, решена су и два веома важна питања аграрно-правног карактера: прво, утврђено је да у Београдском пашалуку не сме бити читлука и, друго, да уживаоци тимара и зијамета могу од сељака на њима узимати само оне дажбине на које по царској уредби имају право.⁴⁾ Сматрало се да је тиме у Београдском пашалуку утврђен законити поредак.⁵⁾

Међутим, споразум Марашли-Али паше и Милоша Обреновића од 25. X 1815. године у целини, па и по тзв. спахијском питању, требало је да потврди султан.

Захтеви кнеза Милоша за регулисање српско-турских односа били су базирани на Ичковом миру од 1806. године у коме је на конкретнији начин била изражена воља султанова и који се по Милошевом тадашњем схватању могао прихватити као повољан за Србе у даној ситуацији. Приликом закључења споразума са Марашли-Али пашом, Марашлија је обећао Милошу да ће султан „потврдити даровата Ичку условија“.⁶⁾ Али са потврдом споразума од 25. X 1815. године и правима датим Србима Ичковим

1) Вук Караџић, Скупљени историјски и етнографски списи, I, Београд 1898., 167.

2) Михаило Гавриловић, Милош Обреновић, I, Београд 1908., 259 и 260.

3) Леополд Ранке, Србија и Турска у деветнаестом веку, Београд 1892., 197.

4) Михаило Гавриловић, н. д., II, 1909, 347.

5) Исто.

6) Исто, I, 20, нап. 5.

Уговором о миру одговорило се. Због тога је Милош био принуђен да путем разних „прошенија“, преко депутата и другим путем у оквиру општих захтева — настоји код Порте да решава једно по једно питање, па и нека питања из аграрно-правне области. Значајна су била, као хитна, ова два питања: прво, питање султанских имања (мукада) и друго, тзв. спахијско питање.

Како је решено питање — султанских спахилука (мукада) у Србији (1815—1835) изнели смо у историјско-правном развоју у мањој расправи објављеној у „Зборнику Музеја Првог српског устанка“, Београд 1959, стр. 29—66. О томе како је решавано и решено тзв. спахијско питање у Србији од 1815. до 1835. године овде ћемо изнети такође у историјско-правном развоју.

Милош Обреновић се помирио са чињеницом да спахије-тимарници и зајими, као уживаоци турских војних лена (зијамета и тимара), морају остати у Србији.⁷⁾ Они су представљали царску народну коњицу, били су врста турске одбране на овом граничном делу турске империје (истина сада не тако јаке као у ранијим вековима) и као такви уживали су одговарајућа војна феудна добра — спахилуке. Још на самом почетку устанка Милош је себи поставио задатак: уништити турски феудализам у Србији и ослободити се спахија и Турака уопште. Ако се то већ није могло учинити у току преговора са Марашли-Али пашом, онда се требало борити да се то — решавањем једног по једног питања, посебно или у оквиру других питања, постигне што пре. И у интервалу од 1815—1830. године, упоредо са постављањем општих захтева за решење српског питања, па и питања дефинитивног укидања турског феудализма у Србији, кнез Милош је морао да решава низ питања, такође веома важних, са циљем да и политички и економски сужава она права спахија за која сматра да нису у складу са „царском уредбом“, и што више сузбија њихове самовоље и злоупотребе. Та питања су бројна. Ми ћемо овде изнети она главна: 1. да се спахије повуку у градове, 2. да спахије своје десетке и главницу примају по бератима и „царској уредби“, 3. да спахије не смеју по селима држати њиве и ливаде, 4. да се регулише начин давања и сношења десетка, 5. да спахије не залазе у села када није време скупљању десетка и главнице, и друга питања.

1. Број спахија у Србији

Колики је био број зијамета и тимара, односно број зајима и тимарника у Београдском пашалуку, не зна се тачно. Мита Петровић износи податак да је у периоду од 1459—1717. године у Београдском пашалуку било „приватних спахилука“ преко 400.⁸⁾ Душан Пантелић наводи да је марта месеца 1798. године, када се Мустафа-паша, везир београдски, спремао на војну против Пазван-Оглуа, поред турске војске из разних крајева, позвана и војска из Београдског пашалука и да су тада и све спахије у Србији под претњом смртне казне, позване да пред крај марта буду у Београду у целокупној спреми. Њихов број се, по Пантелићу, рачунао на 12.000, али

7) Тимари и зијамети су били војна лена која су додељивана спахијама да се одређеним бројем наоружаних војника (дебелија), према својим приходима се одређеним бројем наоружаних војника (дебелија), према својим приходима, учествују у ратовима кад их султан позове. Спахије са својим дебелијама представљале су народну коњицу, која је постојала поред регуларне војске тзв. јаничара — Mouradgea D'Ohsson, Tableau général de l'Empire Ottoman, VII, Paris 1824., 166.

8) Мита Петровић, Финансије и установе обновљене Србије, I, Београд 1901, 22.

се у допису узимало само половину од тога.⁹⁾ Овим бројем обухваћени су, нема сумње, зајими и тимарници у Србији заједно са својим коњаницима. Куниберт је тврдио да је спахија, које су боравиле у Србији, било 900.¹⁰⁾ То тврди и Боа Ле Конт.¹¹⁾ Када су српски депутати у Цариграду, у вези са захтевом кнеза Милоша да се, после убиства Георгија Поповића — Ђелеша његовог агента при везиру београдском, од стране једног спахије — смени београдски везир Абдурахман-паша због тога што је с једне стране дозвољавао спахијама да одлазе у села и потстрекавају прост народ на буну, а с друге стране, што је и сам везир јавно говорио да су Срби непокорни царској уредби и његовој владавини, — били позвани код реис-ефендије (23. VIII 1825), овај их је упитао, између осталог: „Колико спахија имаде у Србији и какво зло они могу причинити народу српском?“. На ово су му депутати одговорили: „Спахија има у нас около 1000“.¹²⁾ Што је чудновато, изгледа да ни сам кнез Милош није знао колики је стварно био број спахија у Србији. То се може закључити из писма које му је упутио Аврам Петронијевић 21. V 1826. године у коме му јавља да је чуо да у Србији има 900 спахија.¹³⁾ На основу Кунибертовог податка и овог писма Аврама Петронијевића, на које се позива, Михаило Гавриловић закључује да је „тај број 900 спахија јамачно приближно тачан“.¹⁴⁾ Постоји још један конкретнији податак. У 1826. години алајбег београдски позвао је, под претњом казне, све „зеамет и тимар сајбије“ да се као саставни део царске коњице скупе у Београду у циљу вежбања у чаркама. Тада се у Београду пред алајбегов конак искупио „потпун коњички пук, у ком је могло бити до 500 зиамет и тимар сајбија“.¹⁵⁾ Овај број спахија (зајима и тимарника) у Београдском пашалуку, по нашем мишљењу, ближи је стварном стању него изнети број од 900 спахија. Када се узме у обзир да се изван број спахија, било из којих разлога, није одазвао позиву и да је изван број спахија, нарочито зајима, живео ван Београдског пашалука — у Нишу, Босни и другим местима¹⁶⁾ — може се узети, опет са резервом, да је у Београдском пашалуку, у доба кнеза Милоша, било до 550, а највише до 600 спахија. Нова истраживања, нарочито турске грађе, вероватно ће пружити тачније податке о броју спахија, а нарочито о броју тимара и зијамета.

9) Душан Пантелић, Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794-1804. Београд 1949, 166.

10) Бартоломеј Куниберт, Српски устанак и прва влада Милоша Обреновића, Београд 1901, 5 и нап. 4.

11) Споменик САН, XVIII, Београд 1894, 31.

12) ДАБ, Збирка Мите Петровића, XIII, докуменат: „Преговори славног Реис-ефендије са српским депутатима 23. VIII 1825.“.

13) Мих. Гавриловић, н. д., II, 352.

14) Исто.

15) Рашид-бејова историја чудноватих догађаја у Београду и Србији. Споменик САН, 23, 23. — Разлика између тимара и зијамета односно између тимарника и зајима била је углавном следећа: тимари су доносили приходе највише до 20.000 акчи, зијамети од 20.000 до 100.000 акчи; два или три тимара чији укупни приходи прелазе од 20.000 акчи могли су се сјединити у једне руке и тиме претворити у зијамет, али један зијамет није се могао распарчати на тимаре, већ само на мање зијамете; тимарници су били обавезни да на сваких 3.000 акчи прихода опреме по једног чебелију, а зајими на сваких 5.000 акчи по једног чебелију; тимарници су морали становати само у нахији где им је тимар, а зајими у било којој нахији сандака. Под Милошем до 1819. спахије су становале у паланкама, варошима и градовима, а од те године само у градовима. Неки од спахија, нарочито зајими, становали су и ван Београдског пашалука.

16) ДАБ, Збирка Мите Петровића, XIV кут. (3. V 1826., Аврам Петронијевић — кнезу Милошу).

2. Спахије да примају строго по бератима

Одредбама Ичкова уговора о миру од 1806. године, у погледу спахијског питања, биле су регулисане три ствари: прво, све дажбине, које су сељаци давали спахијама, имале су се сјединити у једну суму — 4 гроша од ожењене главе на годину; друго, све спахијске приходе имали су скупљати сами Срби и предавати алајбегу београдском који их је имао делити спахијама; и треће, спахијама је забрањено да излазе у села.¹⁷⁾

Држећи се ових одредаба Ичкова уговора о миру Милош је у писму упућеном 26. VIII 1815. године нишком владици, који је посредовао да се устанак умири и обећао да ће бити боље него што је у Мустафа-пашино доба било, обећао султану да ће преко београдског везира добровољно давати „спахијско“.¹⁸⁾ У току преговора са Марашли-Али пашом, Милош 17. IX 1815. године упућује молбу султану, која се састојала од 10 тачака, и у којој чини предлог за решење односа са Портом. У тач. 6. предлаже да се ферманом утврди „да спахије у земљи међу народом не седе и приходе своје од цара уречене да примају преко алајбега како је пре 9 година урађено“.¹⁹⁾ После овога, 25. X 1815. године, дошло је до споразума са Марашли-Али пашом у коме је у погледу спахијског питања било уговорено само то да спахије могу од сељака на својим спахилуцима узимати само оне дажбине на које по царској уредби имају право. Овај споразум, дакле, није предвиђао да Срби сами скупљају спахијске приходе и предају алајбегу, а овај да их дели спахијама. Стога Милош, у упутствима послатим 1. XI 1815. архимандриту Мелентију и другим кнезовима српске депутације у Цариграду, која је тамо послата у току преговора са Марашлијом, препоручује да не одустају од српске молбе од 17. IX 1815. године и тачку 6. ове молбе допуњује у толико, да се честити везир смилује и определи колико се од ожењене главе има давати у руке алајбегу, а он да раздељује спахијама.²¹⁾

Истог дана, 1. XI 1815. године, Милош моли Марашли-Али пашу да издајствује „благих ферман“ Девлета о свим питањима изнетим у молби од 17. IX 1815. године. У тач. 7. тога писма Милош му предлаже: „спахијама да дајемо преко алајбега да нас не глобе и субаше по селима шиљу. Зато да нам честити и великоможни цар у пропису јави шта спахији давати имамо“.²²⁾

Али и поред тога што је Марашлија обећао Милошу да ће се по овој молби заузети код Порте, од Порте још није долазио никакав одговор. Стање је било још неизвесно и несређено. Милош је направио споразум са Марашли-Али пашом, а Порта тај споразум не потврђује. Неизвесност је постојала и код спахија који су нестрпљиво чекали да приме припадајући им десетак и главницу, које су Срби престали да дају.

Међутим, о овоме је требало обавестити и народ, кога се то највише и тицало. Питање је политички било врло важно. Народ је учествовао у Другом устанку и очекивао је да ће се устанком решити и спахијско питање

17) Мита Петровић, н. д., I, 77 и 78.

18) Вукашин и др. Никола Петровић, Грађа, II, 98 и 99. Писмо митрополита нишког Мелентија кнезу Милошу објавио је М. Вукићевић у Споменику САН, XXXVII, 147.

19) Петровићи, Грађа, II, 128.

20) Мил. Гавриловић, н. д., II, 347.

21) Петровићи, Грађа, II, 133.

22) Исто.

на начин како је било решено у Првом српском устанку, да ће се турски спахилуци укинати и да ће сељак опет постати господар своје земље.

Да би умирио народ кнез Милош из Канцеларије народа српског шаље свима оборкнезовима циркуларно писмо од 24. XII 1815. године у коме им, поред осталог, даје на знање да је са везиром Марашли-Али пашом учињен договор како би боље било да се никоме на жао и тегота учини, тако да и спахије своје приходе могу узимати и препоручено да сваки кнез од кнежине као и сеоски кметови наплате дуг спахији или коме било, као и да се спахијама даје њихов приход, али не као што је под Сулејман-пашом било, него како стари људи доказују да је од старине било кад су спахије најмање узимале. „Тако је уређено — каже се даље у овом писму — да спахија не сме више него по царској тарифи узети“. Зато је свакоме на знање дато да се по овоме владати зна“ а који би се овој заповести и урежђењу противио и спахији припадајући по старом не би дао, равно и правични дуг, тај ће своје главе лишити се“.²³⁾

Као што се види, наредба је била сувише строга и оштра. И српски сељак се морао помирити да спахији даје не само оно што му по уредби припада, већ и ранији дуг. Ускоро је, 16. фебруара 1816. године, као одговор на Милошеву молбу од 17. IX 1815. дошао султанов ферман по коме се спахијама имао давати десетак строго по бератима.²⁴⁾ Тако су српски сељаци на спахилуцима (тимарима и зијаметима) остали и даље у економском односу према спахијама, истина сада под знатно блажијим политичким и економским условима, створеним споразумом између кнеза Милоша и Марашли-Али паше.

2. Спахије да станују по градовима

У време избијања Другог српског устанка спахије су становале по свим паланкама и варошима Београдског пашалука.²⁵⁾ Дакле, нису становале нити живеље у селима свога спахилука. Кнез Милош је од самог почетка преговарања са Марашли-Али пашом, држећи се одредаба Ичкова уговора настојавао код Порте „да спахије у земљи међу народом не седе“ (молба од 17. IX 1815. године), већ да буду сконцентрисане у Београду, пошто је њима намењено да чувају град Београд.²⁶⁾ Циљ му је, дакле, био да спахије у будуће не станују ни у паланкама ни у варошима. Ово је било принципијелно питање. Каква је формална одлука и када донета од стране Порте по овоме, није нам познато. Али стоји чињеница, како то наводи Михаило Гавриловић, да су се спахије око 1818. и 1819. године повукле из оних места где није било турских утврђења и настаниле у Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу, Соколу, па и у Гуприји, мада иста није била утврђен град.^{26а)}

Тако је ово питање било повољно решено. Унутрашњост Србије ван ових градова била је очишћена од спахија. Тиме је био избегнут онај стални

23) Исто, II, 141 и 142.

24) *Мих. Гавриловић*, н. д., I, 249. — Берат је исправа на основу које се добијао спахилук. Он је садржавао: име спахије коме је додељен тимар или зијамет, село или села обухваћених тимаром или зијаметом, висина и врста прихода. У прво време берат за спахилуке је издавао само султан на основу тескере надлежног беглербеге, а касније су беглербези били овлашћени да могу сами давати тимаре са приходима највише до 6.000 акчи.

25) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 351.

26) Исто, II, 352 нап. 2.

26-а) ДАБ, КК-II, 630 (писмо од 24. III 1822.).

ближи додир спахија са народом, какав су имале док су живе у варошима и паланкама, и кнезу Милошу омогућено да лакше прати кретање спахија и њихово деловање. Али, с друге стране, сконцентрисане у градовима спахије су сада представљале компактније групе него што су дотле биле и као такве, с времена на време, све до решења спахијског питања 1830. године, представљаће елемент разних политичких „смутњи“ и тиме задавати доста брига кнезу Милошу.

3. Спахије нису могле по селима држати њиве и ливаде

Спахије су, поред зијамета или тимара, могле имати и своје сопствене земље (мулк-миљак).²⁷⁾ И у доба Другог српског устанка спахије су имале своје приватне непокретности, али само у местима пребивања, тј. у градовима, варошима и паланкама, а у њиховим атарима њиве и ливаде. То су била њихова приватна притежања — миљкови.²⁸⁾ У те непокретности спадали су: куће, дућани, стаје, амбари, пекаре. Али спахије нису могле имати приватне непокретности у селима, на својим спахилуцима- тимарима и зијаметима.²⁹⁾ Но, и поред овога било је злоупотреба, нарочито у доба читлучења. Турци у Србији договарали су се са неким спахијама те су им исти за нешто новца издавали на које парче земље у својим селима тапије, те су тако Турци силом постајали господари „над готовим сељацима не дајући на њих никакве дажбине”.³⁰⁾ После укидања читлука и повлачења спахија из паланки и вароши у градове (1818 и 1819), спахије су настојавале да ова приватна притежања — њиве и ливаде — у селима свог спахилука и даље држе и користе било сами било што су их давале другим Турцима на различите начине и уз тапију, који су их опет или сами користили или давали Србима под кирију.³¹⁾ Али кнез Милош се овоме енергично успротивио. У белешци прикљученој уз писмо од 1. VIII 1820. године препоручује Јордану Ђорђевићу следеће: „Алајбега поздравите да се нема право он срдити што спахије не могу по селима држати њиве и ливаде, то је цар дао раји, а раја десетак њима да даје и главницу; и зато што разбија главу ч. везиру нема право”.³²⁾

Ипак је, и после овога, било покушаја да спахије имају своје њиве и ливаде и у својим спахилуцима. Тако су се кметови села Сланца, Великог села и Вишњице у београдској нахији 1823. године жалили кнезовима Српске народне канцеларије да је сланачки спахија Мехмед, који је у Сланцима уживао главницу и десетак од 2 куће и манастира Сланци, 1820. године поорао 1 плуг земље, 1821. 3 плуга, а у јесен 1822. године својим плугом разорао десет дана орања, посадио 400 ока јечма и населио једну кућу и свој кованлук наместио на манастирској земљи. По угледу на њега и његов „муштерак” Авди бег почео је разарати манастирски луг. У вези са овим кнезови Народне канцеларије позвали су Мехмеда спахију и саопштили му „да он читлука поставити не може, а његов кованлук и кућу оданде да дигне”.³³⁾ Тако је угушен покушај спахија да се у Србији поново уведу читлуци.

27) *Момчило Нинчић*, Историја аграрно-правних односа српских тежака под Турцима. Београд 1920., I, 37.

28) *Гојко Никетић*, Грађански законик Краљевине Србије од 1844., 114 (Циркуларно писмо Попечитељства правосудија од 30. VI 1844. године № 1244.).

29) Исто.

30) Исто, 113.

31) Исто.

32) *Петровићи*, Грађа, I, 343.

Међутим, питање ових спахијских ливада и њива на спахилуцима опет је покретано после Хатишерифа од 1833. године, када су они Турци, који су некада држали ливаде и њиве на основу тапија добивених од спахија уз неку накнаду, захтевали да им се дозволи продаја тих њива и ливада стечених противно османском законодавству. Али њима је то тражење оспорено. У циркуларном писму Министарства правосуђа Србије А№ 1244 од 30. јуна 1844. године објашњено је судовима да се такав договор спахија и других Турака — да им спахија за нешто новца изда тапију на парче земље у свом спахилуку и тиме их силом учини господарима над готовим сељацима, не дајући ником никакве дације — нити је пређе смело постојати, нити сада постати може.³⁴⁾

4. Обавезе сељака према спахијама

Напред смо изнели да је кнез Милош, у споразуму са Марашли-Али пашом, издао 24. XII 1815. године наредбу да сељаци имају давати спахијама њихов приход, али не као што је под Сулејман пашом било, него како стари људи доказују да је од старине било кад су спахије најмање примале.³⁵⁾ Султанов ферман од 16. II 1816. године, који смо већ навели, налагао је да спахије узимају десетак строго по бератима.³⁶⁾

Тако су у погледу десетка и главнице дошле две наредбе: једна Милошева и једна султанова. Прва се своди на то да сељаци имају давати десетак онако како стари људи знају да је од старине било кад су спахије најмање узимале, а друга да се спахијама имало давати по бератима. Но, недовољно јасно прецизирана Милошева наредба од 24. XII 1815. године и непознавање сељака шта све мора давати спахији по берату дали су повода Милошу да 23. II 1816. године изда „тарифу“ о томе шта се све имало давати спахијама „по новом урежденију“ а шта не. По тој тарифи сељаци су спахијама имали давати: на име главнице 2 гроша, за жиловницу 20 пара од свињчета и десетак од жита по обичају, а нису имали давати: четвртине дрва, меда, масла, сена, орање и кулук спахији. Спахијама је оспорено „продавање планина или жира“.³⁷⁾

Циљ ове „тарифе“ кнеза Милоша, која је важила за свих 12 нахија у Београдском пашалуку, био је прво, да се поименично утврди шта се има давати спахијама на име главнице и десетка, а нарочито, шта им се неће давати, и друго, да се у погледу давања главнице и десетка изједначе све нахије.

Како се све то у пракси одразило тешко је тачно утврдити, пошто о томе нема савремених података сем неких фрагментарних. Ово зато, што о томе — док су спахије примале главницу и десетак (до краја 1830.), није вођена никаква званична евиденција, као што је то био случај са мукадама када их је користио кнез Милош и када је после њима управљао Велики народни суд. Тек од 1831. године, када је приходе са спахилука прикупљао Велики народни суд, јављају се комплетнији подаци о врстама

33) ДАБ, КК-П,706 (12. III 1823. кнезови Народне канцеларије — кнезу Милошу). Село Сланци имало је 9 и по спахија које су ово село поделили међу собом тако да је свакоме на део пало по 3 куће, а Мехмеду спахији 7 куће и манастир Сланци.

34) Гојко Никетић, Грађански законик, 112 и 113.

35) Петровић, Грађа, II, 141 и 142.

37) Мита Петровић, н. д., I, 189.

36) Мит. Гавриловић, н. д., I, 249.

обавеза сељака на спахилуцима, али они ипак не представљају оно фактично стање какво је било у периоду од 1815—1830. године, јер се исто током времена мењало. Ипак, ми ћемо овде, неулазећи у све оне разлике у давањима појединих обавеза од нахије до нахије, па често и од села до села исте нахије, што би прелазило оквир овог чланка, сумарно навести које су то обавезе сељака према спахијама биле и у којим износима користећи, углавном, оне податке које је дао Михаило Гавриловић.

Обавезе сељака према спахијама биле су двојаке: новчане и натуралне. У новчане обавезе спадали су: главница која је износила 2 гроша од ожењене главе и 20 пара од неожењене, пореза на казане — 2 гроша, на воденице — 2 гроша, свадбарина (кад се девојка уда из села на страну) — 2 гроша, котарина — 1 грош од котара (стога сена), жировница — 4 паре од свињчета, нагоница (за свиње из села које не припада томе спахији) — 12 пара од свињчета.³⁸⁾ Пореза на кљук (винарина) и на кошнице (медарина) давана је различито, негде у новцу а негде уaturi. Винарина је давана у новцу на сваку десету оку кљука 2 паре, а у ђупријској нахији по 1 пару, или од дулума винограда по 24 паре.³⁹⁾ Медарина је давана оку меда од кошнице или свака десета кошница.⁴⁰⁾ Спахијама је плаћано и на име ресума тј. кад умре старешина куће. Ово давање кретало се од 5—12 гроша. Кнез Милош је ово право спахија понекад оспоравао и наговарао сељаке да не плаћају ресум, а понекада признавао.⁴¹⁾ (Податке о обавезама сељака на спахилуцима оставио је и Вук Караџић — први и други српски устанак, Београд 1947, стр. 26, 432 и 433).

У натуралне обавезе сељака спадао је тзв. десетак или ушур од усева. Кнез Милошева „тарифа“ не наводи од којих се све усева имао давати десетак, а у пракси исти је даван од ових усева: пшенице, јечма, зоби и крупика, ражи, проје и хелде, и кукуруза, па и од дувана где га је било.⁴²⁾

Спахијама су припадале и шуме и тзв. алије. Шуме су спахије давале на коришћење (за пашу и за ужирање свиња) и то првенствено сељацима на својим спахилуцима и наплаћивали по 4 паре од свињчета, а затим и сељацима околних села и њима наплаћивана тзв. нагоница по 12 пара од свињчета.⁴³⁾ Алије су биле оне спахијске земље које нису биле насељене, нити припадале каквом селу. Њих су спахије давале сељацима на уживање како се погоде.⁴⁴⁾

То су, углавном, биле обавезе сељака према спахијама. Међутим, ни султанов ферман од 16. II 1816. — да спахије примају десетак по бератима, ни кнез Милошева „тарифа“ од 23. II 1816. године која је нешто прецизније предвиђала шта се све спахијама имало давати а шта не, нису могли да у потпуности регулишу ово питање на задовољство обеју страна — спахија и сељака. Супротност интереса, разни обичаји, прописи који су се мењали под утицајем прилика, читлучење, привилегије у доба Мустафа-паше, различита права заснивана бератима, узурпације, специфичност прив-

38) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 361 и 362. Главница од неожењене главе није свуда наплаћивана.

39) Исто, н. д., II, 362 и 368 нап. 5 и 6.

40) Исто, II, 369.

41) Исто, II, 362 и нап. 4.

42) ДАБ, Збирка Мите Петровића, кут. XX, извод десечарских прихода од 1831-1833. (ближе недатирано).

43) *Куниберг*, н. д., 424, и ДАБ, Збирка Мите Петровића — Објавленије кнеза Милоша од 30. VI 1818. о начину коришћења жира по алијама.

44) *Вук Караџић*, Српски рјечник. Београд 1936., 4; *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 362 нап. 2.

реде у разним крајевима и др., нису се могли за кратко време ускладити и уједначити у погледу давања главнице и десетка. Отуда и поред султана фермана и кнез Милошеве „тарифе“, не поступа се увек по њима: сељаци често не дају спахијама уредно десетак, нарочито кад кнез Милош нареди, а спахије опет траже да им се даје више него што „тарифа“ предвиђа. То је доводило до размирица и до нових наредби кнеза Милоша, по сопственој иницијативи или интервенцији везира. Тако већ 20. VIII 1819. године кнез Милош у сагласности са везиром наређује кнезовима, кметовима и целом народу да се спахијама оно што им припада даје на уречено време, без сваког изговора, јер им је ова милост од самог султана указана.⁴⁵⁾ С друге стране, спахије траже од сељака и оно што тарифа забрањује да им се даје, позивајући се на то да су они примали десетке и на оне плодове који нису предвиђени том тарифом. Неке такве случајеве, значајније природе, изнећемо да би смо боље илустровали и тај однос и да би се видело са коликом се упорношћу кнез Милош борио код сваког таквог случаја само да заштити српског сељака.

Највише брига у том погледу задавале су кнезу Милошу ужичке спахије и други Турци-Ужичани. Они су покретали баш она питања која су била у супротности са споразумом закљученим између кнеза Милоша и Парашли-Али паше, па и са османским законодавством. Ствар је била озбиљна и принципијелна и допрла је до самог султана. Наиме, ужички Турци су (1817.) тражили од хеџаја бега да им се да бурунџија да могу користити баште око Ужица. И таква бурунџија им је дата. Међутим, Мићић, кнез ужичке нахије, оспорио им је то право. Онда су Ужичани Турци тражили да им се те баште огласе за читлуке. Али, томе се енергично успротивио кнез Милош и захтевао од хеџаја бега да овоме стане на пут. И хеџај бег је 8. I 1818. године позвао алајбега, Турке Ужичане и кнез Милошевог повереника на разговор по овој ствари. Том приликом хеџај бег је саопштио Турцима-Ужичанима да им то право, које су захтевали и под Сулејман-пашом, султан нипошто неће дозволити нити ће раја то трпети, а они тим својим захтевом само гледају да стварају смутње и сиротињи напакосте.⁴⁶⁾ После овога Турци-Ужичани су престали са тражењем улефе за читлуке, али су молили везира да им од Девлета извади улефу као што је имају смедеревски ерлије (врсту војне плате). Везир је усвојио овај њихов захтев и послао у Цариград татара да им извади такву улефу. Том приликом везир је, на Милошев захтев, тражио од Порте да пошаље ферман кнезу Милошу о томе да читлука у Београдском пашалуку никада и нигде не буде.⁴⁷⁾ И 5. I 1819. године везиров хурчибаша је известио кнеза Милоша да је за Ужичане-Турке дошло да им се плаћа ајлук као смедеревским ерлијама, а да читлука неће нигде бити.⁴⁸⁾ Тако је кнез Милош и овом приликом спречио поновно увођење читлука у Србији.

У 1820. години ужичке спахије чине покушаје код београдског везира да им сељаци „кром уреченог десетка од пшенице, јечма, овса и кукуруза“ дају још и десети струк од купуса, паприке, роткве, сена и тежине а које су престали примати од пре три године. И везир им издаје бурунџију да народ ове нахије даје спахијама и овај десетак. Међутим, кнез Милош, чим је чуо за ову везирову наредбу, одмах предузима енергичне

ДАБ, КК-II, 27 и 28 (11. I 1818. Јордан Хаџи-Георгијевић и Георгије Папазоглу — кн. Милошу).

45) Петровић, Грађа, I, 201.

46) ДАБ, КК-II, 24 и 25 (18. I 1818., Јордан Хаџи-Георгијевић и Георгије Папазоглу — кн. Милошу).

48) ДАБ, КК-II, 81.

мере и ову ствар поставља као правно и политичко питање. У писму упућеном Смаил-бегу, ћехаји везира Марашли-Али паше (1. XII 1720.) каже да је ова везирова дозвола „преко канона и указа царскога и досадашњег обичаја“ и чуди се како је везир то могао допустити спахијама, када се тиме „ништа друго кромје кавге међу спахије и народ поставља“, те га моли да везиру јави да са бацањем ватре у народ и спахије престане, јер и сам може увидети да се народ са давањем десетка преко канона царскога и досадашњег обичаја не може сагласити и да се увери да онај који га на то навлачи и наговара ни најмање добра ни њему ни своме народу не мисли. А у колико везир не повуче своју наредбу кнез Милош му поручује: „ми ћемо принуђени бити за исту ствар и самом Девлету јавити, нити до одговора височајшега Девлета народу допустити могу под такво новог подпадати.“⁴⁹⁾ Ћехаја бег је одговорио кнезу Милошу, преко његовог представника Георгија Евангелидија, да је заиста дата бурунџија ужичким спахијама, који у нахији ужичкој тимаре имају, да узимају десетак од сена, лана и сочива и да је у бурунџији речено и то да они узимају ове десетке по старом обичају. На Евангелидијево питање зашто ужичке спахије за ове две-три године нису узимале десетак од ових садница, ћехаја бег је одговорио да не зна зашто то нису чинили, али ако у царском берату стоји да они тај десетак могу узимати, онда се томе не може противити.⁵⁰⁾ Но кнез Милош је остао при својој одлуци да сељаци ужичке нахије не дају спахијама десетак од ових ситница. Ужичке спахије, пак, видећи да ову ствар не могу свршити само преко везира, 26. X 1822. године, обраћају се кнезу Милошу с молбом да нареди сељацима да им дају десетак од граха, купуса и од сена и конопља, пошто им је то право остало од старина и пошто они, као спахије у другим нахијама, немају винограда, меда, жира, пића ни кукуруза, већ су само од овога имали вајде, па им се и то ускраћује. И питају се: „од шта онда да имамо вајде?“⁵¹⁾ Али ово питање је било принципијелно и кнез Милош није хтео да учини тај изузетак за ужичке спахије пошто од ових ситница у другим нахијама није даван десетак, мада је и тамо, где-где, било таквих покушаја.

У 1821. години ужичке спахије захтевају „сенски десетак“. Милош по овом питању пише Јовану Обреновићу да пред ужичким војводама саопшти ужичким спахијама да се он неће сагласити и њима допустити сенски десетак од народа узимати док се решење из Цариграда не добије, а ако им се ово противно види, могу се само султану тужити, али у народ да не дирају. А у колико види да им војвода страну држи, да му јави да га замени другим.⁵²⁾ И поред овога, ужичке спахије су, сабравши се по 30 њих у село изишли и под именом сенског десетка сами сено, насилно развршили и колико су хтели разносили. Поводом овога кнез Милош пише везиру да се ни самим ужичким спахијама десетак од сена не може дати док се не добије решење из Цариграда. И на овај Милошев захтев везир издаје бурунџију ужичким спахијама — да то не чине. Али се они ни њој нису повиновале. Стога кнез Милош још једном моли везира да олет опомене ужичке спахије да причекају решење из Цариграда, јер иначе — додаје

49) Мита Петровић, н. д., I, 212 и 213.

50) ДАВ, КК-II, 300 (4. XII 1820., Георгије Евангелиди — кн. Милошу). Евангелиди у овом писму додаје: „Ово све ради алајбег, те овако спахије поступају“.

51) ДАВ, КК-XXIX, 477.

52) Петровићи, Грађа, I, 362 (12. III 1821., кн. Милош—Јовану Обреновићу).

Милош — „нипошто допустити нећу да они тај обичај уводе“, а ако не послушају ни то да ће их он сам од овога зулума одвратити.⁵³⁾

У 1823. години покренуто је питање давања спахији масла од ожењене главе. Све до ове године спахије у пожаревачкој и ђупријској нахији, за које су важили посебни прописи у неким обавезама — различито од других нахија, узимале су од сељака, поред главнице од 1 гроша и 30 пара, по две оке масла од ожењене главе. Желећи да ускрати ово примање пожаревачким и ђупријским спахијама, кнез Милош је наредио да сељаци масло, као незакониту дажбину, не дају спахијама. На ово су се спахије жалиле везиру доказујући да су они са рајом уговорили да ту количину масла узимају место ситног десетка од пасуља, сочива, купуса, лана и других ситница. Кнез Милош је пак тврдио: да раја на име десетка од тих ситница већ даје главницу, да је узимање масла узурпација, да у истом санцаку не могу бити два „адета“ и пошто се у десет других нахија не даје масло, не треба да се даје ни у пожаревачкој ни у ђупријској нахији.⁵⁴⁾

По овом питању спахије су 6. X 1823. године држале скупштину у кући богатог спахије Рицаловића у Београду, а 7. X жалиле се алајбегу: „Ми ово трпети не можемо. Дрва нам не дају, сено нам не дају, масло не дају, псују нам веру. Господар Јован хвалио се да хоће с преслицама да нас бије...“ и саопштили алајбегу: „да одеш везиру (и) да кажеш, јал’ да нам извади правцу за наше спахилуке, јал’ да нам дате пут да идемо у Стамбол да се тужимо“.⁵⁵⁾ Извештавајући о овоме кнеза Милоша, његов представник Поповић му јавља да је алајбегу и амбарци аги одговорио да не стоји до Коца Милоша што сиротиња нема откуд да даде масло и поручио им кнежеву поруку да слободно могу ићи у Стамбол „да траже као што је камила тражила рокове, па и уши изгубила.“⁵⁶⁾ А алајбег, 10. X 1823. године, у разговору са Поповићем о давању масла спахијама, поставља питање: каква ће штета Коца Милошу бити што ће спахије масло узимати? На ово му Поповић одговара: да то не стоји до Милоша, но до народа, будући да по свом пашалуку спахије масло не узимају, но само у пожаревачкој и ђупријској нахији, те је овим људима тешко што они осем вилајета дају, те за ово они протестују.⁵⁷⁾ Кнез Милош, 16. X 1823. године пише везиру да не зна када је сиротиња направила уговор са спахијама по овом питању, нити стоји у канону да спахије масло узимају, нити право имају што њега у то мешају, а познато је везиру да 10 нахија од истог санцака масло не дају, па сад јели право да ове две нахије дају? Везир преко Поповића одговара Милошу, да спахије желе да узимају десетак од свега онога што из земље изниче, а да оне две оке масла, што траже, узимају за којекакве ситнице као лан, пасуљ и друго. Поповић му је на то одговорио да није био адет да се десетак узима од ситница.⁵⁸⁾ И кнез Милош се по овом питању још једном обраћа везиру, али му он преко Поповића одговара да у погледу права спахија на масло може „сури ферман“ извадити а и своју бурунгију издати. На то му је Поповић одговорио да у канону стоји закључено да се спахијама од свега десето да, но на тај начин да се од сваке струке производа као што су кукуруз, жито, виноград и остало све на спом месту и о самом брању одели, па да после о томе саме спахије воде

53) Исто, 363, (12. III 1821. кн. Милош—Георгију Поповићу—Ђелешу).

54) *Мил. Гавриловић*, н. д., II, 366 и 367; ДАБ, КК-XXXI, 294 (4. IX 1823).

55) ДАБ, КК-II, 822 (8. X 1823.).

56) Исто.

57) ДАБ, КК-II, 824 (Георгије Поповић — кнезу Милошу).

58) ДАБ, КК-II, 828 (Георгије Поповић — кн. Милошу).

бригу о брању, ношењу и другом. Ово је везира погодило, па је предложио да два главна кнеза дођу код њега и у присуству неколико спахија прегледају берате да би се видело шта све спахије имају право. Али, спахије су инсистирале да ово питање реши сам султан, а везир је очекивао кнез Милошеву одлуку по овоме.⁵⁹⁾ Међутим, кнез Милош је остао при својој одлуци да и сељаци пожаревачке и ћупријске нахије не дају спахијама масло, пошто је сматрао да масло није „земљи производ“ и као такав не припада спахијама. Споразум је ипак учињен и то на тај начин што је главница од 1 гроша и 30 пара, калико су сељаци ових двеју нахија давали спахији од главе, повећана на 2 гроша од ожењене главе, с тим да више не дају масло спахијама.⁶⁰⁾ Тако су сељаци ових двеју нахија били изједначени у погледу давања главнице од ожењене главе и у погледу недавања масла — са осталим нахијама. И то је несумњиво био још један већи успех кнеза Милоша.

6. Приходи спахија од цркава и манастира.

Села у Србији под Турцима, па и у доба прве владе кнеза Милоша до 1830. године, припадала су или султану или појединим спахијама. Тако је било и са црквама и манастирима: једни су припадали султану, други спахијама. Које су цркве и манастири припадали султану и шта су они давали у име десетка и главнице изнели смо у чланку „Султански спахијаци (мукаде) у Србији 1815—1835. године“.⁶¹⁾ Сада ћемо овде, опет на основу података које нам је оставио Јоаким Вујић у својим „Путешествијима по Србији“, изнети цркве и манастире који су у периоду од 1815—1830. године „лежали“ на спахијским земљама и какве су све обавезе имали према својим спахијама.

Манастири у Србији и под Турцима имали су највећим делом и своја имања, обрадива и необрадива, а већи манастири и по неколико села званих „прњавори“, чији су сељаци сав свој десетак давали манастиру коме су припадали.⁶²⁾ Мали број цркава такође је имао имања. Турска власт је, како наводи Ђурђев, у другој половини XV века и првој половини XVI века признавала црквама и манастирима извесна права, па им је оставила делимично и имања. Он ово правда тиме да је турска држава хтела да искористи хришћанске цркве, нарочито православну, за утврђивање своје власти, али да је тај њен однос према црквама и манастирима зависио од политичких момената.⁶³⁾ Како се пак у пракси одрази овакав став турске државе према манастирима и црквама у Србији и шта су они морали давати у накнаду за привилегије које су им давале, окарактерисао је Михаило Гавриловић. По њему спахије су од манастира и цркава узимале већу главницу него од једне ожењене главе, што он сматра природним, и да је та главница зависила од величине и каквоће имања саме цркве или манастира. Поред главнице ове богомоље биле су дужне да носе све оне дажбине

59) ДАБ, КК-II, 838 (Георгије Поповић — кн. Милошу).

60) ДАБ, Збирка Мите Петровића, кут. IX (15. IX 1824 кн. Милош — Милосав Здравковићу).

61) Зборник Музеја Првог српског устанка, I, 29-66.

62) Мита Петровић, н. д., I, 104; ДАБ, КК-XXXI, 249: Милосав Здравковић јавља кнезу Милошу, 28. VIII 1823., да је калуђер манастира Раванице населио неколико кућа прњавора код Раванице и о манастирској земљи живе, а калуђер одсеком плаћа спахијама за манастирску земљу, зато што прњаворци главницу не дају, а спахије ишту.

63) Бранислав Ђурђев, О утицају турске власти на развитак наших народа. Годишњак Историјског друштва БиХ, II, 1950., 58.

које су давала и приватна лица — десетак или главницу. Али и цркве и манастири су могли правити нарочите погодбе са спахијама у погледу главнице или десетка или и једног и другог.⁶⁴⁾

Из података које је пружио Јоаким Вујић види се да је 1826. године у Србији на спахијским имањима „лежало“ 36 манастира и 27 цркава. Њихове обавезе према спахијама биле су различите и зависне од манастирских и црквених прихода од имања а вероватно и од других разлога (броја калуђера, погодбе, обичаја).

Код манастира, од којих су спахије вукле своје приходе, та различитост у обавезама је следећа: једни су плаћали главницу и давали десетак од сваког „плодородија“, други давали само десетак, а трећи само главницу.

Десетак и главницу (чију висину означавамо код сваког манастира у колико има података о томе) давали су манастири: Туман 12 гроша, Заова, Манасија 25 гроша, Раваница, Јошаница, Ивковић 12 гроша, Љубостиња 30 гр., Каленић 30 гр., Благовештење 30 гр., Света Тројица 22 гр., Клисура 20 гр., Рача 20 гр., Пустиња 7 гр., Грабовац 12 гр., Рајиновац 15 гр., Никоље, Благовештење на реци Сребрници 12 гр., Вољавча 6 гр., Враћевшница 25 гр., Обровин или Вујан и Дравча.⁶⁵⁾

Само главницу плаћали су манастири: Витовница 30 гр., Ждрело или Горњак 100 гр., Буковица зв. Миљков манастир 14 гр., Ђелија 55 гр., Рибница 25 гр., Боговађа 10 гр., Каона 25 гр., Добрња 25 гр., Радовашница 20 гр., Сламци 12 гр.⁶⁶⁾

Само десетак плаћао је манастир Раковица, а манастири Ваведење и Сретење у Овчарско-кабларској клисури нису ништа плаћали ни давали спахијама.⁶⁷⁾

Највећи број манастира био је у обавези према једном спахији, а манастири: Рача, Ђелија, Каона, Радовашница, Враћевшница и Дравча сваки према двојници спахија.⁶⁸⁾

И код цркава постојало је шаренило у плаћању главнице. Тако су само главницу плаћале ове цркве: црква у селу Витановцу код Краљева 6 гроша, црква у Јежевици 5 гроша, црква Стјеник 8 гроша, црква у Ариљу 10 гроша, Миличиначка црква 10 гроша, црква Бресква 6 гроша, црква у селу Орашцу 6 гроша и црква у Бранковини 60 пара.⁶⁹⁾

Поред главнице давале су по један или два пара чарапа ове цркве: црква у Врдилима по један пар чарапа, црква у Горачиће 6 гр. и један пар чарапа, црква у Прилипцу 6 гр. и 2 пара чарапа, црква у селу Бјелуша 1 пар чарапа, црква у селу Петњици (свештеници) по 2 пара чарапа, црква у селу Вртиглаве (свештеници) по 2 гроша и пар чарапа, црква у Славко-

64) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 363.

65) *Јоаким Вујић*, Путешествије по Србији, I, 77-79, 87, 113, 120, 132, 133, 147, 160, 196-197, 207; II, 2, 26, 39, 63, 119, 131, 132, 133, 136, 147 и 168.

66) Исто, I, 95-96, 100, 115; II, 41, 51, 56, 69, 70, 76, 117/118. О манастиру Каони постоје и ови подаци: у Мустафа пашино доба манастир је плаћао спахији 12 гроша главнице, после до јаничарске владе 25 гроша, а кад су јаничари овладали, читлудија је узимао „јоште 25 гроша а спахија 25 гроша“. У Милошево доба сам спахија узима 50 гроша, иако је манастир оскудан. Јављајући о овоме кнезу Милошу кметови додају: „Оно време могло се трпети, пошто је било више свјаштенника и помоћника и газдалучки био, а сада, Господару, манастир осиромашео, калуђери помрли. Толико време оста као пуст“ — ДАВ, КК-XXI (28. II 1822).

67) Исто, II, 116; I, 202 и 204.

68) Исто, II, 26, 41, 69, 136, 168.

69) Исто, I, 177, 195, 214; II, 34, 63, 64, 67.

вици (свештеници) 2 гроша и 2 пара чарапа, црква у Цветановцу (свештеници) 2 гроша и пар чарапа, црква у селу Стопањи (свештеници) по 2 гроша и по пар чарапа.⁷⁰⁾

Само десетак је једино плаћала црква у селу Миоковици.⁷¹⁾

7. Скупљање спахијског десетка

Једно од права спахија било је да сами скупљају десетак. У том циљу спахије су имале и право да одлазе у села свога спахилука. Споразумом закљученим између кнеза Милоша и Марашли-Али паше (1815) било је утврђено да спахије могу лично („самим собом“) одлазити у своје село једанпут у години и тамо своје приходе сабирати за три дана и отићи из села. Издржавање спахије у току та три дана падало је на село. Ако би који од спахија дуже од три дана поседоу у селу, имао се издржавати о свом трошку, а не о сеоском „каконо је одприје свакако бивало као што су сами себи спахије приписивале“.⁷²⁾ У пракси, међутим, спахије су користиле ово своје право, а често га, оправдано или неоправдано, проширивале и о трошку сељака остајали и по неколико недеља док и последњи десетак не наплате.⁷³⁾ Ако нису могле или нису хтеле (то је нарочито случај са спахијама које су становале и живеле ван Београдског пашалука) саме ићи у село, спахије су могле слати ради скупљања десетка и главнице своје поверенике (субаше), које сељаци нису радо примали, пошто су они имали десето од десетка и стога се гавцили са сељацима и истезали што више могло.⁷⁴⁾ Мита Петровић износи податак да од 1821. године спахије више нису могле лично одлазити у своје спахилуке, већ су своје десетке скупљале преко својих повереника.⁷⁵⁾ Ипак, спахије су и после 1821. године па све до 1830. године одлазиле у своја села ради скупљања десетка, али уз одобрење везирово, а често и без њега.⁷⁶⁾ Одлазак спахија у села ради скупљања десетка врло често је био условљен политичким приликама у земљи, па и од самог нахођења кнеза Милоша.⁷⁷⁾

Долазак спахије у село ради скупљања десетка био је догађај за село и сељаке. Сељаци су били дужни да га лепо дочекају и угосте. О томе се старао сеоски кмет. Обично је одседао код најбољег домаћина. Правило је било да сви сељаци истовремено предају спахији десетак. Уколико би они, било из којих разлога, одуговлачили са предајом десетка, спахија је бора-вио у селу све док не покупи сав десетак. Таквих случајева било је често. Истина, међу спахијама било је и „добрих спахија“, како их је кнез Милош називао, и које су сељаци пристојно примали, али је било и таквих спахија које су користећи своје бављење у селу и додир са сељацима, из личних материјалних интереса или обести, чинили разне притиске и злоупотребе над сељацима, па су се дешавала и убиства, а често из политичких интереса своје класе ширили у народу разне смутње. Број таквих

70) Исто, I, 193, 208, 210; 12, 46, 52, 53 59.

71) Исто, II, 150.

72) *Сима Милутиновић*— *Сарајлија, Историја Србије од почетка 1813 до краја 1815. Београд 1888.*, 141.

73) *Радосав Марковић*, *Крагујевачка нахија, Грађа, 168 и 169.*

74) *Мих. Гавриловић*, н. д. II, 370.

75) *Мита Петровић*. н. д., I, 212.

76) *Мих. Гавриловић*, II, 52 нап. 2.

77) Исто, 372.

пристисака, злоупотреба, па и убиства од стране спахија био је бројан, али оквир овог рада, не дозвољава да све то појединачно изнесемо.⁷⁸⁾

Путописац Ото Дубислав Пирх, који је у друштву са Цветком Рајовићем, кнез Милошевим сарадником, пропутовао Србију 1829. године, имао је сусрет у једној кафани у селу Крушевици (Пек) са спахијом тога села, и он га овако описује:

„Спахија чије је село било и који је баш ту, да купи десетак, уђе унутра, необучен, прљав, с пушком и пиштољима, мрачна погледа, без поздрава. Спахија намести себи за спавање поред ватре, близу нас. Погледах у Цвјетка да би се оријентисао. Он је седео мирно, гледајући преда се, размишљајући, пази на себе. Сад дође кмет, с кметовским штапом у руци. Кад кмет поче да говори, спахија се узврда и изађе. Кмет достављаше Цвјетку: „Под изговором да му још неколико сељака дугује десетак, спахија седи већ три недеље у селу и проводи се, мада је жетва већ одавно свршена. Данас у свађи са једним сељаком, потезао је пиштољ и претио, да ће га убити. — А такво му није више време. Док је кмет причао то на широко и дугачко дође слуга спахијин и сасвим нечујно однесе ћилим и оружје свога господара. Цвјетко умириваше чичу. Рече му: „Дајте му још ове године колико тражи: да бог да, да то буде последња жетва од које купи десетак.“⁷⁹⁾

Кретање спахија по селима и њихово држање према сељацима, као и сав њихов живот у градовима, кнез Милош је преко својих кнезова, кметова и других поверљивих људи, па и Турака, будно пратио и за сваку њихову злоупотребу нашао је начина да буду кажњени. Спахије су то добро знале, пазиле се од Милоша, те су њихове злоупотребе биле све више ограничаване.

Кнез Милош је нарочито мотрио на оне политичке смутње, „на бунтовања“, које су спахије чиниле у градовима и селима у вези са бунама или другим политичким догађајима који су се дешавали у Београдском пашалуку или ван њега. Милош је тада, према таквим спахијама, или према свима спахијама, предузимао разне мере — политичке и економске природе, не презајући ни од драстичних мера. Код овог одељка изнећемо две такве мере, које су предузете после Такове буне и убиства кнез Милошевог представника код везира — Георгија Поповића Ђелеша 1825. (убио га карановачки спахија Бешлагић).⁸⁰⁾ Тако кнез Милош, 23. VII 1825. године, издаје кнезу Милосаву Здравковићу следеће наређење:

„Време је приспело у које ће спахије по селима својим излазити, да десетке и ушуре остале своје одвајају; препоручио сам и прије, препоручујем и налажем и сада да се спахије ове по селима по данашњем обичају пристојно дочекују, што је њихово у своје време тачно од народа изда, и да ми никакав спахија, на кога му драго сељака ради упорства каквог, на тужбу не дође. О том постарајте се по народу сходне мере учинити. Притом наложите свим кметовима сеоским као и уписним пандурима нашим, да добро спахије мотре, да не би који од њих што противу Правитељства нашег говорио, и како би опазили да спахија, био он који му драго, не брине се оно што говори због чега је у село изишао, већ противне које-

79) Ото Дубислав Пирх, Путовање по Србији у години 1829. Београд, 1901., 73 и 74.

80) ДАБ, Збирка Мите Петровића, Кут. XIII (7. VIII 1825., Суд народа српског — Милосаву Здравковићу).

78) ДАБ, КК-XXVII, 210, КК-XII, 312, КК-КК-IV, 431, КК-XII, 283 КК-XXXI, 440.

какве бунтовне речи, које се Правитељства нашег тичу, пред народом просипа, народ к незадовољству подбуњује, и оно што није његово, о давању мирије и друго говори, — онога спахију да има кмет сеоски, помоћу уписаних пандура наших и осталих поштених сељака, одмах из села изгнати, и ништа му не дати, или га управо к мени на одговор послати . . .⁸¹⁾

После убиства Ђорђа Поповића-Ђелаша, Суд народни српски, у споразуму са кнезом Милошем, такође је настојао да спречи спахијске смутње у народу, и под изговором да се не би неки безумник из освете због убиства Ђелаша усудио коме спахији у селима што учинити, препоручио Милосаву Здравковићу 7. VIII 1825. године да изда заповести по селима:

„како спахија у село дође, да га прими кмет од села у своју кућу са сваком честију, и у три или четири дана, да му се све што од села примати има изда, а из села без најмање обиде, и са сваком честију да се отпусти. Што пак не би могли сељани издати му у први пут, да се за други пут остави. К тому нити да би се спахија са сељанима, нити сељани са спахијом у какав разговор упуштати. Особито препоручујемо вам да се за време ово у селима нахије вама уручене находите и смотреније о преднаведеном да имате, а ако у неког сеоског кмета сумњате, који би са спахијом старога ради пријатељства потајно разговоре Правитељству нашему противне, имате онаквог неверног кмета изменити и место њега верног и поузданог поставити. Подобно ако би се у ком селу који од уписних пандура находи и онаковим сприопштите да подозрљив буде на то да се сељани са спахијом које о чему не би разговарали, а где се ово случи, од оног села исти кмет, ако и он не буде смотрив, доћи ће под одговор.“⁸²⁾

Одвајање десетка у време жетве вршило се на разне начине: или на самим њивама или су сељаци скупљали летину на једном месту. Кад спахија дође одваја се десетак од оних „плодородија“ који подлежу десетку. Одвојени десетак сељаци су били дужни однети на спахијско гувно, овршити и овејати, а ако спахија захтева морали су опрати и самлети. Кукуруз је даван неокруњен.⁸³⁾

8. Сношење десетка

Сношење десетка спахији представљало је веома тешку обавезу сељака и било је проблем којим се кнез Милош морао често бавити и интервенисати. Када се уреди десетак сељаци су били дужни да га снесу онде где спахија станује, па чак и онде где спахија нареди.⁸⁴⁾ Обично је сношен у град где је спахија живео.⁸⁵⁾ За ссљаке је то било велико оптерећење, а нарочито за оне који су живели далеко од града где им је живео спахија, поготову, ако је десетак био у великој количини. Непроходност путева и недостатак довољног броја коња за преношење десетка на веће удаљености, често је изазивало негодовање код сељака, па и отпор.⁸⁶⁾ На

81) ДАБ, Збирка Мите Петровића, XIII кут. (23. VII 1825.).

82) ДАБ, Збирка Мите Петровића, XIII (7. VIII 1825.).

83) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 371.

84) Исто, II, 371 нап. 6.

85) Исто, II, 371 нап. 5.

86) ДАБ, КК-XXXI, 249 : 28. VIII 1822. године кнез Милосав Здравковић пише кнезу Милошу: „Господару, људи многи отврдоглавише, пак не слушају заповести ни се боје. И баш овде у Свилајнцу седи спахија већ месец дана и не дају му главницу. Кметови отиду, те им викну да донесу спахијско да даду, да иде, спахија. Они тргну мотке и хоће да их бију. Ја без ваше заповести не смем ништа да им чиним. . .“. ДАБ, Збирка Мите Петровића, IX: 29. X 1822. г. кнез Милош одговара Здравковићу: „Казните оштро и оне који се противе давати уречене данке“.

везирову интервенцију, кнез Милош је више пута морао сељацима издавати наредбе како да поступају. Тако је 14. XI 1819. године наредио да сељаци села Црнућа однесу спахији десетак у Београд или да плате да се овај посао сврши.⁸⁷⁾ Неколико дана после смрти Марашли-Али паше, кнез Милош 30. VIII 1821. године јавља алај бегу да је кнезовима издао заповест „да раја спахијски десетак без сваког противљења, онамо куда спахија заповеди, носи.⁸⁸⁾“ Кнез Милош, 16 и 17. IX 1821. године, издаје наредбе да сељаци својим спахијама носе десетак у Ђуприју и Ужице.⁸⁹⁾ Али било је и таквих случајева када је сам кнез Милош из политичких разлога, својих личних трговачких интереса или да заштити сељака или да казни кога спахију који му није по вољи, забрањивао, потајно, сељацима да на време издају или односе спахијски десетак, или им препоручивао да од спахија откупљују десетак, кад им је потребан, а нарочито када је исти требало носити на већу удаљеност.⁹⁰⁾ Из једног кнез Милошевог писма од 18. X 1827. године види се интересантан податак да су спахије по бератима имале право да им раја по 1000 ока пшенице од десетка обавезно доноси до њихових кућа, јер им је то служило за сопствену употребу. Ако није било пшенице, место тога имао му се однети кукуруз или јечам.⁹¹⁾

9. Спорови око поделе десетка

Око поделе десетка често су се спориле и саме спахије. Ти спорови потицали су отуда што су неке спахије сматрале да им спахилуци нису правилно разграничени са суседним спахилуцима или када неко село припада двојци спахија. Тако су се стојнички и марковачки спахија спорили око десетка, пошто нису пристали на повучену границу између њихових спахилука. Сељаци нису знали коме треба дати десетак.⁹²⁾ Милош наређује (1. VIII 1821.) „да ова два села сав десетак скупе на једно место и оставе, а спахије ако ће се и побити, то сељачка брига није.⁹³⁾“ Дошло је до спора и између двојице спахија села Ропчева како да поделе десетак. Милош наређује сељацима да се они у то не мешају већ „да десетак на среду положи и њима обојци предаду да сами деле, макар се они побили око њега.“⁹⁴⁾

Овакви спорови, нарочито око синорења (разграничења) спахилука, били су учести, те се Милош жали алајбегу да њих изазивају „узалудне спахије“, што иде на штету народа који мора да иде на сведочења у парницама спахија око синорења, а њихови усеви за то време пропадају. Кнез Милош је сматрао да је дужност народа да да десетак а не да се брине коме ће га дати.⁹⁵⁾ И то је био један од облика Милошеве заштите сељака од спахија.

10. Договор спахија и сељака о откупу десетка.

Спахије су имале право на десетак у природи и на главницу у новцу, које су скупљале саме или преко повереника. Али оне су могле, ако им је то интерес налагао, да са сељацима својих спахилука чине договор о

87) Мил. Гавриловић, н. д., II, 371 нап. 5.

88) Исто, II, 371 нап. 6.

89) Исто, II, 371 нап. 5.

90) Исто, II, 372; ДАБ, КК-IV, 141 (21. IV 1821., Марко Теодоровић — кнезу Милошу).

91) ДАБ, Збирка Мите Петровића, XV (17. X 1827., Милош—Милосаву Здравковићу).

92) Мил. Гавриловић, н. д., II, 369.

93) Петровићи, Грађа, II, 363.

94) Исто, II, 364 и 365.

95) Мил. Гавриловић, н. д., II, 369.

давању десетка на други начин. Било је више тих начина: или су сељаци плаћали уговорену суму од ожењене главе на име свега, као што је био случај са селом Вука Караџића -Тршићем, које је плаћало спахији 10 гроша од ожењене главе,⁹⁶⁾ или је чињена погодба да цело село даје спахији једну одређену суму годишње на име откупа десетка;⁹⁷⁾ или су по извршеној подели десетка сељаци откупљивали исти по пијачној цени било зато што је то нудио сам спахија, било што је сељацима жито и друго било потребно, било што им се више исплатило да га откупе, него да га носе спахији у који удаљени град или на пијацу које удаљене паланке.⁹⁸⁾ Прва два начина, допадала су се спахијама, јер су тако знале на чему су, они нису увек конвенирали сељацима, нарочито онда када године подбаце.⁹⁹⁾ Трећи начин више је поговдао сељацима, али и ту су спахије вршиле притисак на њих тражећи много већу суму, често дуплу, него што је пијачна цена.¹⁰⁰⁾

1. Кнез Милош одузима тимар спахији Хаџи Арслановићу

За пострекаче Буне Марка Абдуле и Стевана Добрњца, кнезова пожаревачке нахије, 1821. године (март-април), кнез Милош је означио везира Марашли Али пашу, алајбега Халил бега, и богато спахију Сулејман Хаџи Арслановића и неколико других спахија.¹⁰¹⁾ Милош је нарочито био љут на спахију Арслановића који је носио писма пожаревачких кнезова Марашлији (која су ухваћена) и тако постао „бунтовнички књигоноша“ који противу царског интереса и народног покоја иду.¹⁰²⁾ Пребацујући алајбегу, што се је са спахијом Хаџи Арслановићем усудио да пожаревачке кнезове дигне на буну, Милош је наговестио да ће се Хаџи Арслановићу осветити, да неће заштедети ни труда ни блага и колико год се је трудио да га поврати на његове тимаре, толико ће се старати да извади између народа оне који се необзирући се много на царски интерес, старају да народ побуњују.¹⁰³⁾ И поред тога, што га је Арслановић, 17. 1822. године, молио да нема злу вољу на њега, пошто је све то учинио алајбег, кнез Милош је отао при својој решености да му се освети. И та му се прилика ускоро указала. У томе ће му ићи на руку и нови везир Абдурахман-паша и нови алајбег Мустај бег. Случај је интересантан како са правне тако и са политичке стране, те је вредно приказати га.

Кнез Милош је од везира Марашли-Али паше био добио у закуп султанске спахилуке (мукаде) у Београдском пашалуку за 40.000 гроша годишње и тиме добио право да прикупља главницу и десетак од свих села која су припадала мукадама.¹⁰⁴⁾ Спахија Хаџи Арслановић, пак, уживао је тимар у атару села Глоговац у Пожаревачкој нахији. Међутим, Милош је сазнао да је у атару села Глоговац постајало село Кушиљево (данас Кишелево) које је некада припадало султановом спахилуку (мукади), и да с обзиром на то, сада он, као купац мукада у Србији, има право на

96) Вук Караџић, Рјечник, 702; Бранислав Недељковић, Баштина, 96 и Ранке, н. д., 29.

97) Мих. Гавриловић, н. д., II, 371.

98) Радосав Марковић, Крагујевачка нахија, Грађа, 168 и 169.

99) Ранке, н. д., 29.

100) Радосав Марковић, Крагујевачка нахија, Грађа, 168 и 169 (2. II 1822., стојнички кметови — кн. Милошу; Збирка Мите Петровића, кут. XIV (31. I 1826., Вукосав Симеуновић — кн. Милошу).

101) Петровић, Грађа, I, 448 (I. IV 1821., Кн. Милош — Георгију Поповићу).

102) Исто, I, 442 (30. III 1821., Кн. Милош — Георгију Поповићу).

103) Исто, I, 443.

104) Мих. Гавриловић, н. д., II, 377 нап. 2.

село Кушиљево као мукадско добро. И Милош у 1823. години преко везира, алајбега и других људи око везира, које је ангажовао, покреће и гони ствар до краја користећи турске исправе и правне прописе који су му ишли наруку. Први корак му је био да синорењем — преко старих људи — утврди да је на садењем тимару Глоговац постојало село Кушиљево као мукада. Синорење се врши у три маха и сва три пута без присуства Арслановића „човека“, јер га није хтео слати. Синорењем је утврђено, да је село Глоговац било пола мукада, да се цело ово село звало Кушељево, а стари Глоговац пресекала Морава и остао је под Ади бегом и сви доказују да је ово под мукадом било „које из руку у руку идући прода не знам којим образом, овог алајбега отац Хаџи Арслановића оцу“.¹⁰⁶) И сам алајбег је тврдио да је село Глоговац пола његово, пола мукада, а само један крај припада Арслановићу.¹⁰⁷) На основу ових синорења кнез Милош је затражио од везира Абдурахман-паше да му изда бурунџију на Кушељево као мукаду.¹⁰⁸)

Међутим, везир је затражио да Хаџи Арслановић покаже своје берате. Овај се изговарао да тимар није његов, већ његовог сина, који је тада био отпутовао је у Јагодину.¹⁰⁹) Везир, 4. X 1823. г. у присуству алајбега, Хаџи Арслановића, Георгија Поповића, Милошевог представника, и неколико других људи поставља питање Арслановићевом сину од кога му је остало ово село? Овај одговара да му је остало од деде и од оца. Везир му на то затражи „старе берате“. И он показа један берат. Из њега се утврди да је село Глоговац истина у доба Мустафа-паше (1793—1801) било мукада, али га је Мустафа-паша бератом дао у тимар. На то Георгије Поповић одговара везиру: „Ако је Мустафа-паша мукаду покварио, ви немојте, ви направите мукаду, као што је била“. Али везир енергично одговори: „Ја не могу“.¹¹⁰)

Но све ово није било довољно да кнез Милош добије тимар Арслановића. За то му је био потребан који јачи правни доказ. Требало је утврдити и по књигама — тзв. Ичмалу — да ли се село Кушељево води као тимар Арслановића или као мукада. Међутим, то утврдити био је тежак посао, пошто је Ичмал, као важна земљишно-књижна књига, чуван код самог везира и стога је до њега тешко било доћи. Милош је настао тајним путем да до њега дође преко алајбега, како би се видело „Којој сабљи Кушељево и сви еминлуци принадлеже“. Алајбег је прво одбио да то учини, јер се бојао да се не прочује, а затим је рекао да ће се предомислити.¹¹¹) Дотле, Георгије Поповић интервенише и код самог везира коме предаје Милошево писмо, 9. X 1823. године, и том приликом му напомену: „Ефендум, кад не верујете Коџа-Милошу на толиким његовим сведоцима и доказитељствима да је Кушељево мукада, а ви узмите Ичмал и погледајте, у ком видећете има ли право Коџа Милош или нема“. На то је везир наредио Поповићу да одмах оде алајбегу и саопшти му да сутра дан донесе везиру Ичмал. И 10. X 1823. године алајбег је предао Ичмал везиру. Мустај бег и Амбарџи-Али ага, призвани код везира, отворише Ичмал и утврдише да је Кушељево мукада а не тимар. Јављајући о овоме кнезу Милошу, Поповић-Ђелеш овако описује ту сцену:

105) ДАБ, КК-II, 814 (10. IX 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

106) *Тиломир Борђевић*, Грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839), Српски етнографски зборник САН, књ. II, 217 ј 218.

107) ДАБ, КК-II, 814 (10. IX 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

108) ДАБ, КК-II, 817 (22. IX 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

109) ДАБ, КК-II, 819 (24. IX 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

110) ДАБ, КК-II, 821 (4. X 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

111) ДАБ, КК-II, 824 (10. X 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

„О боже мој, да сте, господару, били у једном крају и да слушате како везир алајбега псује и каже: ја сам вас питао и ви сте ми казали, да је Кушељево од 60 и више година спахилук, а да није под мукадом, а сад другојачије казујете Коца-Милошу и бацате ватру између нас двојице. Ја се толико дана са Ђелешом за права бога терам. Потом, алајбегу приговори — дигни се одавде час пре, иди и извади ветфу по Шеријату и ком Кушељево припадне да да сајбији ком принадежи“.¹¹²⁾

После овога везир је опет узео Ичмал код себе, те је ствар била одложена још за извесно време. Због тога алајбег није могао дати Поповићу податке о томе која милићанска (мукадска) села припадају којој сабљи.¹¹³⁾ Везир је, пак, немогући да сам реши ову ствар, донео одлуку да се иста изнесе пред тзв. Мали диван београдског санџака који је постојао при везиру и био надлежан за решавање по свим стварима који се тичу санџака.¹¹⁴⁾ Цео предмет предао је београдском кадији да га изнесе пред Мали диван. И 12. X 1823. године код кадије се састао диван коме су присуствовали: алајбег, Мустај-бег и Амбарџи бег и до 60 малих и великих спахија. На овај састанак позван је и Милошев представник Георгије Поповић-Ђелеш. Био је присутан и спахија Сулејман Хаџи Арслановић о чијем се тимару повео спор.

Када је кадија упитао све присутне зашто су дошли на ово суђење, Арслановић се окренуо Ђелешу и упитао га: „Хе, Ђелешу, шта имаш ти самном и што тражиш од мене Глоговац, мој тимар?“ Ђелеш му одговара: „Ја не тражим, но тражи мој господар, сајбија од мукада, коме је цар дао да притјежава, а ти се је заптио. А господар је сада пронашао и као царев већил хоће да је држи, као и проче мукаде“. На ово кадија запита Ђелеша да ли има сведоке да је Кушељево мукада? Ђелеш одговара да има сведоке и то: бумбашира ч. везира на ово дело одређеног и војводу пожаревачког, а сем тога и до двеста-триста људи старих кметова, који сведоче кад су пре 40—50 година синорили, али најбољи је сведок Ичмал у коме стоји написано да је Кушељево мукада и који не лаже. На ово кадија и муфтија саопште Ђелешу да му ваља наћи два Турчина који ће посведочити да је Кушељево мукада и упитају га за колико дана може наћи таква два сведока. Ђелеш им одговара: „Ја сам слуга, и ја вам термина за то одредити не могу док сајбији (тј. Милошу -АН) не пишете, а он сведока довољно имаде који су десетак Емину давали, а Ичмал сведочи да је мукада, па шта тражите више?“ После овога Ђелеш је напустио суђење и отишао у свој конак. Није прошло ни пола сата, позове га алајбег. Ђелеш ту затече и Мустај бега и Амбарџи бега и они му саопште да су после саветовања на дивану одлучили да кнезу Милошу пошаљу писмо и умоле га да се више прође Глоговца, и да он и даље остане Арслановићу, јер, кажу, да су скочиле све спахије и ерлије на алајбега и говоре да је он казао кнезу да је по Ичмалу Кушељево мукада а да то кнез раније није ни знао. О овоме је Ђелеш, 12. X 1823. године известио кнеза Милоша и тражио даље инструкције.¹¹⁵⁾

Ђелеш је, 27, XI 1823. године доставио кнезу Милошу извештај „како која мукада стоји“. Ту су набројане мукаде у Србији, а при дну стоји и ово: „Пожаревац џидид мукада — нова мукада-Кошалово одвоили од пожаре-

112) ДАВ, КК-II, 825 (11. X 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

113) Исто.

114) *Tade Smičiklas*, Dvestogodišnjica oslobođenja Slavonije. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, I, део XI, Zagreb 1891, 10.

115) ДАВ, КК-II, 827 (12. X 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

вачке мухаде“. Ове податке дао је тајно алајбег а Ђелеш је овај извештај допунио: „Нека траже у Каиту у Стамболу, овако редом могу наћи — рекао је алајбег“.¹¹⁶⁾

Везир је, 20. XI 1823. године позвао алајбега, Хаџи Арслановића, Георгија Поповића-Ђелеша и алај бегова и кадијина „човека“ који су на синорењу били. И како Арслановић ни на једно синорење није послао свог предстваника, везир га је овом приликом наружио што не слуша његова наређења и саопштио му да ће Кушељево дати сајбију (тј. Милошу.¹¹⁷⁾ Али ствар је ипак отезана. На Милошеву поновну интервенцију, везир одговара да је он намеран да ово дело преко суда пређе и да ће и за самог кнеза Милоша боље бити да се ствар судским путем потврди и да буде за дуго време постојана.¹¹⁸⁾

Тек 23. I 1824. године Ђелеш извештава кнеза Милоша да се нада да ће везир ускоро дати бурунџију за Кушељево, као и да је срео Хаџи Арслановића који га је том приликом молио да пише кнезу Милошу да га преклиње свим на свету да му Глоговац не узима и кућу му затвори, па даље вели: „боље му је да живот узме него оно, молим га, он отац и мати“. Из овога је Ђелеш закључио да је везир науман да кнезу Милошу изда бурунџију на Кушељево.¹¹⁹⁾ И најзад, ствар је свршена у кнез Милошеву корист. Да ли је то учињено судским путем или простом везировом бурунџијом, није нам познато. Податак о томе нисмо нашли, али је кнез Милош још од 1824. године почео користити мукаду Кушељево.

Тако је кнез Милош својом уподношћу и вештином успео да од једног богатог спахије, Адслановића, отме тимар. Тиме га је казнио за његово учешће и Абдулиној и Добрњчевој буни и успео да још једно село отме из турских руку, истина овога пута у своју корист, али је било довољно и то што је из једног српског села искључио моћног спахију Хаџи Арслановића.

2. Кнез Милош као уживалац и закупац спахилука

У Србији у периоду од 1815 до 1830. године спахија је могао бити само Турчин подразумевајући овде и Арнауте, Бошњаке и друге муслимане, који су били у служби турске империје као спахије. Гавриловић тврди да је везир Марашлија учинио изузетак једино за кнеза Милоша, који је могао куповати спахилуке, а и сам му је подарио један спахилук, али да се Милош слабо користио датом му могућношћу да купује спахилуке за свој рачун, већ да њима награди овога или онога Турчина.¹²¹⁾ Гавриловић се није упуштао детаљније у ово питање. Оно је, међутим, интересантно као још један симптом у процесу распадања турског феудализма и као један фактор у стварању Милошевог богатства. Зато овде желимо указати на неке конкретне случајеве који ову Гавриловићеву конструкцију могу боље осветлити.

Кнез Милошево коришћење спахилука (зијамета и тимара) у Србији може се рашчланити у три врсте: а) на спахилуке које је добио од везира на уживање, б) на спахилуке које је куповао за себе (непосредно или посредно) и в) на спахилуке које је узимао под илтизам (закуп).

116) ДАБ, КК-II, 839 (27. XI 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

117) ДАБ, КК-II, 836 (20. XI 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

118) ДАБ, КК-II, 929 (8. I 1824., Георгије Поповић — кн. Милошу).

119) ДАБ, КК-II, 934 (23. I 1824., Георгије Поповић — кн. Милошу).

120) Мита Петровић, н. д., II, 774, 847, 875.

121) Мит. Гавриловић, н. д., II, 350.

а) *Спахилук добивен од везира на уживање*

Гавриловић каже да је Марашлија учинио да је Милош добио један спахилук, наравно, уз одговарајуће „уздарје“. Али Гавриловић не наводи који је то спахилук био. Ми, на основу онога што је изнео Јоаким Вујић, мислимо да је то била „варошица“ Савамала у Београду, која је имала 100 домова и свој атар са обрадивом земљом. Вујић каже да ова варошица „принадлежи к спахилуку кнеза Милоша“.¹²²⁾ Везир је уживао варошицу Палилулу са око 100 домова а кнез Милош Савамалу.

б) *Спахилуци које је кнез Милош купио за себе или за другог.*

У овим случајевима, које ћемо навести, Милош се појављује или као интересент за куповину спахилука, када он сам тражи да му овај или онај спахија прода свој тимар, или као лице коме се буди из којег разлога нуди да купи тимар. Са куповином тимара Милош почиње још од 1817. године. Података о томе има, мада су доста непотпуни: зна се, на пример, од кога тражи тимар или ко му га нуди, али се обично не зна који је спахилук у питању и за коју цену се откупљује. Ево неких од тих случајева: Милош 1817. године пита спахију Ахмета Џама да ли хоће да му прода тимар, а овај му одговара да само њему има захвалити што је тимар добио, али нема намеру да га прода, а ако то буде требало, продаће га само њему;¹²³⁾ Ђорђе Поповић јавља кн. Милошу да је чуо од једног Турчина, да ће се село Катун продати, те му препоручује да га узме;¹²⁴⁾ Ахмет Зам понудио је, 23. I 1817. године, Милошу свој тимар за 17 кеса, колико је он издао везиру у поклонима;¹²⁵⁾ 1823. године кнез Милош тражи од Алил аге амбарције да му прода свој тимар, а овај му одговара: да до данас ни пред ким није рекао да ће га продавати, зато да причека неколико дана док се предомисли, па ако се реши да га прода, вели да га воли Коџа-Милошу мањом ценом дати него другом скупљом;¹²⁶⁾ Милосав Здравковић, 12. XII 1818. године јавља кнезу Милошу да Хусеин ага нуди на продају један тимар;¹²⁷⁾ кнез Милош 1824. године тражи од спахије Шишка да му прода своје село, о чему су већ разговарали, а овај му одговара да је он рад прво да у пожаревачкој нахији добије какво село на ренту, па тек онда своје да прода, јер, вели то да продам, друго да не узем, а новце потрошим, то не би било добро;¹²⁸⁾ исте године Милош тражи од спахије Балотића да му прода своје село, а овај се плачући жали Георгију Поповићу да му је то село као комад хлеба од кога је живео и да га макар ко иште не би дао ни за 30.000 гроша, а Милошу, који му је за то толико пута спомињао, даће га за 12 хиљада гроша, но с тим да и њега нахији и поклонио Налу „да код њега у верности буде“, а пошто се овај показао неблагодарним и неверним према њему, то му 1821. године одузима тимар и моли алајбега да судским путем од Нала извади или сенете или десет кеса новца, колико је за два села у ћупријској нахији дао, и исти тимар даје Карахусеину;¹³⁰⁾ у 1824. години Милош тражи од богатог и

122) *Јоаким Вујић*, н. д., 40, и ДАБ, Збирка Мите Петровића, XXII (14. III 1833., Живко Михаиловић — кн. Милошу).

123) ДАБ, КК-XXIX, 4 (3. IX 1817., Ахмед Џам — кн. Милошу).

124) ДАБ, КК-II, 48 (29. XI 1817).

125) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 350 нап. 5 (писма упућена алајбегу 12 и 21 XI 1821).

126) ДАБ, КК-II, 820 (17. X 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

127) ДАБ, КК-XXXI, 34.

128) ДАБ, КК-II, 1051 (10. X 1824., Георгије Поповић — кн. Милошу).

129) ДАБ, КК-II, 998 и 1001 (17. и 24. VI 1824) и ДАБ, КК-II, 1051 (10. X 1824).

130) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 350 нап. 3 (21. I и 2. XI 1821).

угледног спахије Хаџириџаловића да му прода неко село, а овај му одговара да не може никад заборавити што му је он учинио и зато ће му село дати за 5.000 гроша или мање „јер кога ваља молити, не ваља срдити“, само да пошаље човека на чије име узима, пак да се на њега препише, као што је и са Зукан агом учињено;¹³¹⁾ по захтеву кнеза Милоша да му спахија Оросанџија прода село Трстеник, овај пристаје, али да не би због овога „какове беде на капији допао“, споразумео се са алајбегом да тескера гласи на Мула Салију.¹³²⁾

в) Спахилуци које је Милош узимао под „илтизам“

Кнез Милош је неке спахилуке узимао под закуп — „илтизам“. Најзначајнији му је био спахилук-зијамет Хаџибеговац у пожаревачкој нахији, који је припадао Хасан-бегу који је живео у Стамболу. Овај зијамет је обухватао више села. Њега је прво у 1816. години држао стари алајбег београдски за 7.000 гроша и нудио га за исту суму Милосаву Здравковићу, кнезу ђупријске нахије. После те године, па све до 1823. године држи га Милош уз закупнину од 10.000 гроша годишње.¹³³⁾ Марта месеца 1823. године Хасан-бег је намеравао да овај свој зијамет прода и Турци су за њега давали неки 60 хиљада, неки 80—85. хиљада гроша, а он га није хтео дати ни паре мање од 100.000 гроша.¹³⁴⁾ Ово је кнеза Милоша тешко погодило, па поручује Георгију Поповићу „да призове Асам бега к алајбегу и онда да му каже, да господар неће допустити да он свој зијамет продаје или даје под илтизам којекаквим зулумџарима, ну, ако му је за продају, Господар ће га купити, или ако му је за давање под илтизам, Господар ће га држати, као што га је држао толико година и као што га и сад држи. Ако ли га неће продати и дати у илтизам господару, то нек положи, Господару даних 10.000 гроша, што му је Господар већ дао унапредак илтизам за ову 1823. годину, па онда нека га држи сам. Ако ће оставити у Господара, као што јесте, то да узме Телеш од њега пред алајбегом заптану на она његова села, да их он не може ни продати нити дати кому под илтизам до 1-ог марта идуће године; а кад дође до продавања тога тимара, Господар ће писати везиру да једек присаједини овом санџаку“...¹³⁵⁾ Милош је, међутим, и даље држао овај зијамет у закуп, пошто је чак и за 1832. годину послао Хасан-беговим наследницима закупнину у износу од 10.000 гроша.

Емин спахија ерлија београдски пише кнезу Милошу да је намеран да мало трговине води, али за то нема довољно пара, па је рад да му за четири године изда под „ћесим“ своја три села: 1. Шетон у коме су њих тројица ортаци и 2. Горњак и Радилук, што му је мезграја. Вели да има довољно муштерија који би узели ова села али немају наједном све паре. Ако неће он узети ова села под ћесим, моли га да му да 20.000 гроша, да би се могао као човек помоћи, као што је другима помогао, па даље вели: „ако се штогод будеш бојао да не бих ја утекао, хвала богу, села су ваша свагда у рукама... а ако ми то учиниш биће ти као да си цркву са-

131) ДАБ, КК-II, 1051 (10. X 1824., Георгије Поповић — кн. Милошу).

132) ДАБ, КК-II, 1045 (3. XI 1824., Георгије Поповић — кн. Милошу).

133) ДАБ, КК-XXXI, 3 (24. VII 1816., Милосав Здравковић — кн. Милошу).

134) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 351 нап. 3 (15. III 1823).

135) ДАБ, КК-II, 766 (13. III 1823., Георгије Поповић — кн. Милошу).

136) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 351 нап. 3.

137) ДАБ, КК-XXVII, 244 (1. VIII 1825., Милосав Јаповец — кн. Милошу).

зидао¹³⁸⁾ Кнез Милош је низ година држао у закупу и Дивчибаре где је држао, прехрањивао и товио стоку и свиње.¹³⁹⁾

III

Регулисање аграрно-правних односа у Србији

Руско-турски рат 1828—1829 године завршен је потпуном победом Русије. Мир је закључен у Једрену 2. IX 1829. године. Чланом VI тога уговора Порта се најсвечаније обавезала да ће тачно и без икаквог одлагања испунити одредбе чл. V Акерманске конвенције од 1826. године у погледу испуњења српских жеља које су лимитативно набројане. Ту је, поред осталог предвиђено да се све дажбине скупе у једну и да Срби управљају муслиманским добрима под погодбом да плаћају приход заједно са данком.¹⁴⁰⁾ Тако признавање српских права базираних на Букурешком уговору од 1812. године улази у завршну фазу. То питање регулисаће се султановим ферманима од 1829, 1830 и 1833 године.

а) *Хатишериф од 19. IX 1829. године* — Овим Хатишерифом султан даје Србима привилегије предвиђене чл. V Акерманске конвенције од 1826. године.¹⁴¹⁾ Обрадован овим хатишерифом кнез Милош настоји да створи помирљиву атмосферу са Турцима у Србији и нарочито са спахијама, и да би избегао евентуална пребацивања да је спахијама што закрњено у ономе што су имали право по бератима, те 3. XII 1829. године угуђује овако строгу наредбу нахијским кнезовима:

„О скупштини коју намеравам у име Божје скоро сазвати, као што сам у тарифи опоменуо, изјавићу им све. Засад острјејше заповедам, да не изостане сваки кмет са својим селом издати спахијама све што им је год неиздато остало, и сасвим одузети им се; да после, када се преговори започну, не дају и не досађују с тражењем дугова својих од народа. Онај ће сваки кмет са селом својим строжајше бити кажњен који не изда по овој заповести све што је год у селу заостало и да од ког после спахије штогод тражити имају. Ову заповест им два или три пута саопштите и настојавајте о тачном извршењу њеном“.¹⁴²⁾

Овај Хатишериф читан је у свим нахијама у присуству кметова, муселима, спахија, ерлија и других Турака. За спахије и остале Турке Хатишериф је представљао велико и непријатно изненађење. Неки од њих су и јавно негодовали против њега. Тако, када је саопштен у „Ужицу на Мешњени“, неке спахије су се за тимаре љутиле и говориле: ми се наших тимара без мртвих глава оставити нећемо, а султан Мамут, кад нам није дао, не може нам ни узети. Друге пак спахије, како је то јавио кнезу Милошу Васа Поповић, препоручивале се у кнез Милошеву милост.¹⁴³⁾

Како пак овим Хатишерифом нису биле ближе одређене две важне тачке: окрузи који су се имали присајединити Србији и питање о плаћању данка одсеком, то је о овим питањима требало опет водити нове разговоре са Портом.

138) ДАБ, КК-XXIX, 110 (2. VI 1824).

139) ДАБ, КК-XXIX, 489 (6. X 1827., Мехмед-бег Витезовић — кн. Милошу).

140) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 231 и III, 122 нап. 1.

141) Исто, III, 148 и 149.

142) *Мита Петровић*, н. д., I, 145.

143) *Вуловић*, Пожешка нахија, 246 (28. XII 1829., Васа Поповић — кн. Милошу).

6) *Хатишериф од 1830. године* — Султановим Хатишерифом од 8—10. октобра 1830. године ближе се одређује унутрашња управа Србије. Поред других, веома значајних, питања, регулишу се и српско-турски финансијски односи. У погледу спахијског питања предвиђено је да ће се управа над спахилуцима, које су до тада уживали зајими и тимарници, изузевши оне у Нишу, поверити Србима, а њихови приходи, као и они оних округа који треба да буду присаједињени Србији, ући у општу суму дажбина која ће се проценити.¹⁴⁴⁾ Решено је, дакле, и аграрно-правно питање: ликвидирање спахилука у Србији. Али овим Хатишерифом нису била додирнута султанска имања (мукада) и вакуфи у Србији. Та питања ће бити предмет каснијих преговора са Портом. Требало је накнадно регулисати и ова два питања: утврђивање граница Србије у вези са присаједињењем шест округа и пресецањем данка, што се имало учинити тек кад границе буду одређене.¹⁴⁵⁾

Саопштење Хатишерифа од 1830. године и берата којим је Милош био признат за наследног кнеза Србије извршено је у Београду, прво Турцима (30. XI), а потом Србима (1. XII). И док су ови значајни акти код Срба изазвали неописиво задовољство, дотле су Турци били просто запрепашћени, нарочито спахије, које дотле нису могле веровати да их лишавају, у корист Срба, њихових феудалних добара које су оне сматрале као свету и неприкосновену баштину.¹⁴⁶⁾

Спахије су по Београду говориле да су фермани читани у Београду лажни, да султан неће дати ни села а камоли нахије, да је лаж да ће Србима припасти спахилуци и да ће се Турци селити.¹⁴⁷⁾

Да би пресекао овакве спахијске смутње у народу, кнез Милош, користећи се правом датим му Хатишерифом од 1830. године, 25. I 1831. године, упућује свима магистратима и капетанима у нахијама ову значајну наредбу:

„Современе неудобности које се међу турским спахијама и њиховим сељацима при скупљању десетка и проч. догађају, дају ми повод Магистрату и свим капетанима нахије Н. препоручити да од оног часа, како му писмо ово у руке дође ни једног спахију и другог каквогнибуд Турчина без мог особитог писменог допуштења не трипи да по селу мути и тумара, већ да сваком који би у напредак с намјеренијем, да десетак купи, или какав други дуг тражи у село какво дошао, каже да му није слободно са сељанима никаква непосредствена соопштенија више имати, већ да се сваки такав код мене јави, и његово захтевање њему представи, јер више не могу да сносим оне речи које они међу народом говоре“.¹⁴⁸⁾

Тако се прекиде веза између спахија и српског сељака. Спахије изгубише своје дохотке од војних феуда од који су дотле живеле.¹⁴⁹⁾ Од тог доба они су били остављени милости Милошевој, везировој и султановој. Њихова даља судбина, врло тешка, имала се решавати другим путем. Српски сељак се, међутим, ослободио спахија, али се још није био ослободио и оних феудалних обавеза које је плаћао спахији. Оне су остале и даље њему на терет све до краја 1834. године.

144) *Мита Петровић*, н. д., I, 263.

145) *Куниберт*, н. д., 258-261.

146) *Исто*, 256.

147) *Мих. Гавриловић*, н. д., III, 311.

148) ДАВ, КК-XXVI, 10.

149) *Куниберт*, н. д., 272.

Забраном кнеза Милоша да спахије одлазе у своје спахилуке и долазе у непосредан додир са сељацима, за Милоша су искрсла нова питања, важна како за њега, тако и за српског сељака. Ми ћемо овде навести три главна питања: 1) ко ће сада скупљати десетак и главницу и где ће се десетак смештати; 2) како ће се поступити са заосталим („кусуром“) десетком који дотле још нису били издани спахијама, и 3) питање предаје скупљеног десетка. За сва ова питања интересују се сељаци, а и спахије за заостале десетке.

По првом питању кнез Милош доноси одлуку: да нахијски и кнежински кнезови и кметови уредно прикупљају десетак и главницу и предају народној благајници.¹⁵⁰⁾ Десетак је смештан у магазе и кошеве. Негде је скупљање десетка давано и у закуп.¹⁵¹⁾

По другом питању кнез је донео одлуку: да оне спахије које имају примити заостатак десетка и главнице, могу одлазити у села ради пријема истих, али да га они сами скупљају и то једино по његовом личном одобрењу. Сваки такав спахија имао је лично доћи код Милоша ако жели „узун“ (одобрење) да добије.¹⁵²⁾ Само оним спахијама, који имају спахилуке далеко од својих седишта, Милош дозвољава да могу слати своје момке „да узму оно што им је остало кусура“.¹⁵³⁾

У 1831. години старање о прикупљању десетка и главнице ставља се у дужност Врховном суду народном, који је о свему томе морао водити бригу и склапати уредне рачуне преко својих нахијских судова. Ранко Мајсторовић, члан Врховног суда народног, 20. VII 1831. године, јавља Милошу да кметови питају како ће се десетковати „будући да је ове године више посејано него других година“, и да они желе знати хоће ли се снопом одвајати и после на гомилу оврти селски, или сваки своје, кад му буде десетковано од кметова, сам да оврше и да при њему стоји — до даље заповести. Кнез Милош одобрава „да кметови сваки у свом селу сељацима десеткују и десетковано жито да остане при свакоме по набашка, па кад му се и поискало буде или друго моје расположеније о десецима учини се, нека код сваког у готовости буде. Кмет од сваког села нека тачан зна дати рачун, колико је при ком сељаку десетка, кад се од њега поиште“.¹⁵⁴⁾

По трећем питању — шта треба чинити са скупљеним десетком, Милош такође доноси одлуке. По њима десетак је или смештан у магазе и кошеве, или продаван још док је код сељака био, или изношен на тргове за продају. Један део десетка продаван је за исхрану царске војске ван Београдског пашалука, а нешто извожен у Аустрију.¹⁵⁵⁾ Кукуруз је продаван трговцима и другим лицима, па и кнезовима, за товљење свиња. Тако и Прота Матеја Ненадовић 14. XII 1831. године, моли кнеза Милоша да му да кукуруз села Попучана, као што га трговцима даје, пошто је остао без кукуруза, ако неко није пре њега узео.¹⁵⁶⁾ Али сами сељаци су нерадо гледали на ову продају кукуруза. Неки желе да га сами откупе. Тако

150) Мита Петровић, н. д., I, 190 и 275; ДАБ, КК-XXXI, 531 (27. VI 1830., Милосав Здравковић — кн. Милошу).

151) ДАБ, КК-XXXI, 617 (22. VII 1831).

152) ДАБ, КК-XXV, 10 (25. I 1831.); ДАБ, КК-XXIX, 504 (12. II 1831., Осман-бег Салтовић и Ибраим-ага Аџаметиовић — кн. Милошу).

153) ДАБ, КК-XXIX, 503 (12. II 1831., кн. Милош — Мехмеду Касапчићу).

154) ДАБ, КК-XXVII, 473 (20. III 1831).

155) ДАБ, Збирка Мите Петровића, XX (1831 — Тефтер десетка и главнице свих нахија и Тефтер десетка нахије пожешке за 1831. годину).

156) ДАБ, КК-IX, 29.; Вуловић, Нахија Пожешка, Грађа, 373.

чланови Суда ваљевске нахије јављају кнезу Милошу да кметови моле да им се скупљени десеци не продају трговцима, већ сељацима који ће исти платити готовим новцем, пошто је неким селима град убио усева, а неким вода однела.¹⁵⁷⁾ Кнез Милош им одговара да свима сељацима кажу да он „претпочитанује“ њима десетке из својих села дати него трговцима, па даље образлаже: „нама требају паре од десетка, да их султану дамо, па било од трговаца или од сељака, то је нама свеједно. Којегод, дакле, село хоће да откупи кукуруз талир за 100 ока, нека се јаве и нека се упишу у ваш протокол да бисте по времену знали, кад вас упитати будемо, јавити која су то села, да вам одавде пусоле пошаљемо од количества кукуруза да по њима новце сакупите“.¹⁵⁸⁾ Када је, пак, и после ове одлуке, трговац Петар Чуковић из Табановића, који је већ био откупио десетак од кукуруза из 17 села ваљевске нахије, тражио да ради дохране 360 сзина, откупи десетак од кукуруза из села Ракићеве капетаније, Милош овако одговара Суду ваљевске нахије: „ја сам једанпут заповест издао, да свако село, ако хоће, само свој десетак откупити може, коју заповест уништити не могу, јер свако село прече право има откупити свој десетак него други јаба-нац...“, а ако које село не буде хтело откупити, то се од таквог десетка може продати, но само да се о томе води уредан рачун.¹⁵⁹⁾

Да би се водила тачнија евиденција о свим приходима, Суд народни српски издао је 20. X 1831. године своје „наставленије“ како ће се извршити попис свега онога што су сељаци имали давати на име спахијског прихода. Прописано је и то да се ти протоколи о попису, које је вршено у присуству кмета и које је он имао тврдити, имали водити „чисто и такви предати“.¹⁶⁰⁾

в) Утврђивање суме за откуп прихода са спахијског имања

У току преговора са Портом за добивање унутрашње самоуправе Србије у оквиру Турског царства вођених од 1815—1833 године једно од основних питања било је и питање утврђивања висине годишњег данка који је Србија имала плаћати Порти на име: порезе, харача, мукада, царина, чибука, рудника, скела и других обавеза. У ову суму имали су се урачунати и приходи од спахијских имања (тимара и зијамета) које је требало откупити и дати Србима на управу. Код проблема ликвидације спахијских имања у Србији била су два значајна питања: прво, да се донесе одлука о откупу спахијских прихода са тимара и зијамета, и друго, да се утврди сума за откуп тих прихода. Прво питање било је више политичко-правно питање, како је то рекао Ранке, лежало је дубоко у начелима турског државног права.¹⁶¹⁾ Друго питање је било више економско-финансијске природе. Његово решење било је зависно од решења првог питања.

Хатишерифом од 1830. године било је решено прво питање — да се спахијска имања предају Србима на управу. Друго питање — утврђивање суме за откуп спахијских прихода са тимара и зијамета остало је отворено. Њега је требало решити путем накнадних преговора у оквиру других још нерешених питања. А по питању утврђивања саме суме откупа спахијских прихода требало је да се изјасне преговорачке стране — Русија и Турска, српски депутати у Цариграду и они који су имали бити највише погођени — спахије у Србији.

157) ДАВ, КК-IX, 293 (11. III 1831.).

158) Исто, 293 (без датума).

159) ДАВ, КК-IX, 295 (29. XII 1831.).

160) ДАВ, Збирка Мите Петровића, XX (20. X 1831.).

161) Ранке, н. д., 226.

По Портином предлогу, пре доношења Хатишерифа од 1830. године, Срби су за приходе од зијамета и тимара имали плаћати милион гроша годишње.¹⁶²⁾ По предлогу руског посланика у Цариграду, Рибопјера, (половином августа 1830 г.), Србија је за тимаре и зијамете у 12 нахија имала плаћати 650000 гроша, а за оне у шест округа, који су се имали присајединити Србији (укључујући ту и султанске спахилуке-мукаде -) 350.000.¹⁶³⁾ Кнез Милош је пак, 18. IV 1830, тражио да се спахилуци у Србији откупе по спахијским бератима.¹⁶⁴⁾ По Портином наређењу по овом питању саслушане су и спахије Београдског пашалука. Од њих је затражено да сачине заједнички тефтер у који ће се верно забележити ко је и колико имао годишњег прихода од зијамета и тимара. Тај тефтер је сачињен и послат Порти.¹⁶⁵⁾ По њему спахије су процениле своје приходе са тимара и зијамета на 8,000.000 гроша.¹⁶⁶⁾ У ову суму спахије су урачунале, поред главнице и десетка, још и дрва, масло и друге ситнице које нису догле примале.¹⁶⁷⁾

2. *Хатишериф од 1833. године* — Овим Хатишерифом допуњен је Хатишериф од 1830. године и, поред осталог, решена и два значајна питања: присаједињење Србији шест отргнутих округа и утврђивање висине данка. Данак је утврђен на износ од 2,300.000 гроша који су Срби имали давати царској благајни у две рате. Овом сумом обухваћени су приходи од ђумрука, тимара и зијамета, мукада и сви данци уопште било да су у готову било у натури.¹⁶⁸⁾ Тада су дефинитивно прешли у српске руке и тимари и зијамети, као и мукаде, и постали сопственост српског народа.¹⁶⁹⁾ Као дан, „када је свеза спахијска у Србији престала“, како се то каже у Закону о повраћају земаља од 1839. године, „када су сви Срби постали праве сајбије својих земаља и изравнали се са оним који тапије на земљи имају“, узима се 23. X 1833. године.¹⁷⁰⁾

На скупштини кнезова и виђених људи одржаној у Крагујевцу у фебруару 1834. године, кнез Милош је саопштио народу Хатишериф од 1830. године и свечано изјавио: „спахије више неће доћи да својом мрском присутношћу ремете спокојство и мир у нашим селима и да с вама деле плодове вашег рада и зноја; спахилук (феудализам) за навек је уништен у Србији и више се неће успостављати ни под којим видом.“¹⁷¹⁾

Сретењским уставом од 1835. године, поред других права, српском народу дате су гаранције за личну и имовну безбедност. У погледу имовне безбедности у чл. 128 Устава предвиђа се да „сва земља, коју народ српски има, припадаје сваком имаоцу као природно имање које може и другом продати.“¹⁷²⁾ Тада је место турског, веома компликованог система, када је српски народ давао: харач, порез, димницу, женидбено, кантарину, воденично, жировницу и десетак од усева: кукуруза, пшенице, јечма, ситне

162) *Мих. Гавриловић*, н. д., III, 244.

163) *Мита Петровић*, н. д., I, 260.

164) *Мих. Гавриловић*, н. д., III, Прилози, IX, 589 (Примедба на Давидовићев мемоар од 30. I 1830.).

165) Рашид-бејова историја чудноватих догођаја у Београду и Србији. Споменик САН, 23, 23.

166) *Мих. Гавриловић*, н. д., III, 395 нап. 1.

167) Исто, III, 395 нап. 1.

168) *Мита Петровић*, н. д., I, 310.

169) *Кунцберт*, н. д., 345; *Мих. Гавриловић*, Из нове српске историје („Велика Британија и Србија“), 107 и 108.

170) *Зборник закона и уредаба*, I, 103.

171) *Кунцберт*, н. д., 347.

172) *Зборник закона и уредаба*, бр. 30, 19.

проје, десетак од кошница и вина, заведена једна стална пореска стопа, која је изнела шест талира годишње, с главе на главу.¹⁷³⁾ Устав од 1838. године детаљније регулише имовну безбедност сељака. У чл. 4 било је предвиђено: „Сваки Србин саображавајући се законима државе, јест совршени господар продати сопствена добра и сопствености, располагати са њима по вољи и оставити их завештањем (тестаментом), а у чл. 59 речено је: „Као што су спахилуци тимари и зијамети у Србији укинута, тако се овај стари обичај неће никад наново тамо уводити“. Слична одредба предвиђена је и у чл. 213 Грађанског законика од 1844. године.¹⁷⁴⁾

г) Прикупљена спахијска главница и десетак од 1831—1835.

Ми не располажемо подацима о томе колико је укупно износила главница и десетак које су српски сељаци плаћали односно давали спахијама у периоду од 1815—1830. године, али имамо податке о износима скупљене главнице и десетка од 1831—1835. године.

Ти приходи су износили:

а) од спахијске главнице:

1831. године	575.111,12 гроша
1832. „	493.850,12 „
1833. „	263.180,24 „
1834. „	508.705,35 „
Свега	1,840.848,03

б) од продатог десетка:

1831. год.	651.871,12 гроша
1832. „	536.958,24 „
1833. „	881.960,27 „
1834. „	602.625,20 „
1835. „	185.055,02 „
1836. „	758.051,32 „
Свега	3,616.522,37 гроша

Укупан приход од главнице и десетка изнео је 5,457.371 грош. Од ове суме за рачун спахија предато је у пет „тавиља“ (признаница) везировој благајни у Београду укупно 2,543.000 гроша, а остатак од 2,914.371 грош остао је у народној благајни као чист приход.¹⁷⁵⁾

IV. ЗАКЉУЧАК

На крају дајемо краћи закључак који се односи: на тимаре и зијамете у Србији 1815-1830 као турске имовно-правне институције; на спахије-тимарнике и зајиме као уживалаца спахилука; на став кнеза Милоша према спахијама, на ситуацију сељака на спахилуцима и на значај укидања турског феудализма у Србији.

1. Установа турског-тимарског система — тимари и зијамети — постоји у Србији и у времену од 1815-1830. године, односно 1833. године, када су правно дефинитивно укинута. Тај тимарски систем, у овом периоду, био је класичног карактера, без читлука и читлук-спахија и без тзв. спахиј-

173) Мита Петровић, н. д., I, 349.

174) Гојко Никетић, Грађански законик Краљевине Србије од 1844.

175) Мита Петровић, н. д., I, 190, 213 и 214.

ских часова.¹⁷⁶) Колики је био број спахилука у Србији не зна се тачно. Ми мислимо да их је могло бити највише од 550-600. Преовлађивали су тимари над зијаметима којих је било мало. По вредности спахијских прихода — тимари и зијамети спадали су, углавном, у мање тимаре и зијамете.

2. Спахије су живеле до 1819. г. у паланкама, варошима и градовима, а од те године само у градовима: Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу и Соколу, као и у Ђуприји, која није била град, али за такву од Турака сматрана. Неки од зајима, а можда и тимарника, живели су и ван Београдског пашалука. Међу спахијама било је правих Османлија, али је било и Арнаута, Бошњака и других муслимана. Од 1815 до 1833. године спахије нису учествовале никаквој војној акцији — рату, нити се често као војне чете — по позиву султановом, везировом или алајбеговом, скупљале на одређеном месту, ни на обичне вежбе (сем 1826). Чак неки од њих нису имали ни потребну војну опрему коју су морали имати.¹⁷⁷) Не вршећи војне дужности и не бавећи се другим корисним послом, спахије су представљале само експлоататорску класу која живи од туђег рада, од рада српске раје. Једину обавезу коју су извршавале била је да свом старешини — алајбегу, који је такође имао свој тимар, плате одређени порез или таксу за наслеђивање или преношење тимара.¹⁷⁸) По својим приходима спахије су се делиле на велике и мале, на богате и сиромашне, а Милош их је делио на добре и рђаве. Приходи су им били сведени, углавном, на приходе по бератима. Но и те приходе нису увек лако и нормално остваривале. То је често зависило од политичких прилика у земљи, и ван ње, од Милошеве воље и тактике, од њиховог става према њему и сељацима, од Милошевих личних симпатија према овом или оном спахији. У ово доба опадања турског феудализма и турске моћи уопште, и спахије у Србији осећали су се немоћним и несигурним у својим правима. Још од 1815. године, када је Милош тражио да се спахијама даје спахијско преко алајбега, а нарочито од 1818. године кад их је сабио у градове и 1830. када је постављен захтев по Букурешком уговору о миру да се спахијски приходи сасвим скупе, и сећајући се онога што се је са спахијама догодило у Првом српском устанку, спахије више нису биле мирни уживаоци својих спахилука и права. Неки од њих продају своје спахилуке било Турцима

176) Спахијски часови су били мањи домени који су у неким крајевима турске империје додељивани спахијама уз тимар. Обрађивали су их саме спахије или давали у закуп. Спахијски час је увек делио судбину тимара. У Србији их није било.

177) У 1826. години скупио је алајбег београдски виђене људе-черибаше тј., старешине појединих војних одељења и зијамет и тимар-сејбије и саопштио им овакву наредбу: „Зеамет и тимар-сајбије од вајкада су саставни део царске коњице, а њихова је дужност да се вежбају у чаркама. Међутим, има доста времена како се то више не чини, а сваки нема својег коња за јахање. Кад један војник не испуњава своје дужности, сматра се као проклето све што прима из државне касе, као: десето, војницу, плату итд. Међутим, ми сви, по милости царској, сваке године редовно и потпуно примамо дохотке од зеамета и тимара, а у накнаду за то не испуњавамо наше дужности. Да бисмо се, дакле, опростили од одговорности на овом и на оном свету, заповедам вам, да појашете своје коње и да сутра почнете долазити на вежбање. А ко не би дошао нех унапред зна, да ће му се без икаква устегања одузети насушни хлеб”. Та се строга наредба саопшти черибашама да је свима и свакоме доставе. Према томе, искупи се сутра дан пред алајбегов коњак потпун гук у ком је могао бити до 500 зеамет и тимар сајбија”. — Рашид-бејева историја чудноватих догађаја у Београду и Србији. Споменик САН, 23, 23.

178) Мих. Гавриловић, н. д., II, 354.

било Милошу, а неки их дају под закуп другим Турцима или Србима, а најчешће Милошу. Спахије нису веровале да ће султан, по српском захтеву, дозволити да изгубе своја права, али су све више и више сазнавале да се упорно ради на томе да та права изгубе. Спахије нису могле никако да схвате ново време — створено ослободилачком борбом српског народа, нову неминовност да се турском феудализму у Србији приближава крај. Отуда се они грчевито боре да сачувају та права. Њихов крај у Србији био је такав да су — после одузимања спахилука, били остављени милости београдског везира и кнеза Милоша.¹⁷⁹⁾ Повинавајући се одредбама Хатишерифа од 1830. и 1833., спахије су требале продати своја приватна имања, у одређеном року, уколико су их имале, и напустити Србију. И при томе имали су много тешкоћа, па им је и ту била потребна Милошева помоћ.¹⁸⁰⁾

3. Кнез Милош је на самом почетку своје борбе за национално ослобођење поставио задатак да се у том оквиру ослободи и турског тимарског система и спахија. Ако се то није могло одмах учинити — у току преговора са Марашли-Али пашом, требало је настојати да се то постигне што пре. Отуда му се у том циљу намеће двострука политика: да и даље ради да се у оквиру општег решавања српског питања реши и спахијско питање, и друго, да се за то време, у земљи, права спахија сужавају на основну меру, да се спахије разбијају и разједињују како би се ослабила њихова политичка снага,¹⁸¹⁾ Милош успева да спахије сабије у градове, да им забрани да имају њиве и ливаде на спахилуцима, да им онемогући стварање читлука, да им ограничи време бављења на селу ради скупљања десетка и главнице, да примања сведе само на оно што имају по бератима, да угуши сваки њихов покушај у стварању смутњи међу народом, да једне поткупи, да неке повласти, а неке казни на овај или онај начин, и да их уопште стави под своју контролу. Он је неке од њих па и оне моћније, довео било у политичку било у економску зависност од њега. У својој политици ко ће бити алај бег београдски, Милош је успео да их подели на три странке: странку Сулејмана Ридалића, који је био представник крајњих елемената и кандидат најмоћнијих и најбогатијих спахија; на странку Халид-бегову и странку Мустафа-бега остружничког.¹⁸²⁾ Ридаловића је спречио да после смрти Марашли-Али паше (1821) дође за алајбега београдског, Халид бега, као алајбега, држао је стално на оку и са њиме је био више пута у сукобу па и у отвореном непријатељству, (за све смутње спахија од 1818 до 1821. највише је окривљавао њега). Само трећега, Мустај-бега, Милош је успео да у потпуности придобије митом, и он му је, као алајбег и иначе учинио доста услуга. Поред те чисто националне политике у погледу ограничавања, па и укидања спахијских права у Србији, кнез Милош је водио и своју личну политику, политику богаћења путем куповине тимара и узимања у закуп њихових прихода. Користећи незадовољство народа што неке спахије дају своје тимаре у закуп

179) ДАВ. Збирка Мите Петровића, XXI: (21. I 1832., кн. Милош — Депутатима српског народа — Цариград; 9. III 1832., кн. Милош-депутатима српског народа у Цариграду); кут. XXII: (13. I 1833 и 17. I 1833., Јеврем Обреновић — кн. Милошу).

180) *Кунциберт*, н. д., 273 и 340.

181) Кнез Милош се све до 1830. године доследно држао принципа да се спахијама има давати све оно што им по бератима припада, а преко тога ништа више — ДАВ, Збирка Мите Петровића, 10. III 1816., кн. Милош — Димитрију Борђевићу.

182) *Мих. Гавриловић*, н. д., II, 356.

појединим Србима, кнез Милош је то забранио „јер ови потом горе с људима него Турци поступају“.¹⁸³⁾ Тако је он остао једини Србин који је могао имати тимаре и зијамете као закупник, а и као купац и тимарник. То и његов лични углед код Турака уопште, па и код моћних спахија, што је он обилно користио, омогућило је кнезу Милошу да, под притиском или милом, закупи баш оне тимаре и зијамете на које он баца око а који су обично доносили добре приходе, нарочито ако су били богати жиром. Када се буду утврђивали извори Милошева богатства, мукаде, које је био закупио за циклло 40.000 гроша годишње, спахилуци добивени од везира, купљени или закупљени од спахија, као и трговина житом и кукурузом купованих од спахија — биће један од главних компонената тог богатства.

4. Сељаци на спахилуцима сматрали су себе баштиницима мада ограниченим у баштинским правима. Њихов однос према спахији је следећи: спахија не станује на селу, нити тамо има своје куће, амбаре, ни њиве ни ливаде; спахије или њихови повереници долазе у село само у одређено време (обично у августу) ради прикупљања десетка и главнице; процена и одвајање десетка врши се само у присуству сеоског кмета или кнеза; главница и десети купе се само по бератима, кануну или обичају, а најчешће по кнез Милошевој тарифи; кулука нема (ако се то не сматра оно ношење десетка до места становања спахије или где он нареди); сељак одбија да храни спахију дуже него што је то потребно; спахија тешко може да спречи сељака у крчењу спахијских шума; сељаци обрађују земљу колико могу и како могу, ако спахија покуша да од сељака узима више него што му припада, сељак се на сваку његову неправилност жали кнезу Милошу који га одмах узима у заштиту на овај или онај начин. Сељак, овако ослобођен од сталног непосредног односа са спахијом, са тачно утврђеним обавезама, заштићен од кнеза Милоша, па и везира, имао је много подношљивији однос него што је то било у ранијим вековима (изузев Мустафа-пашино доба). Но и поред свега овога, било је случајева злостава и убистава сељака од стране спахија и обратно, но број тих злочина и убистава у односу на период од скоро 20 година не представља неку масовну појаву. Кнез Милош је успевао да све то спречава или примерно кажњава, било сам било преко везира. Сељак није био везан за земљу, нити је спахија могао да га отера са земље, нити да га лиши његових права (сем у случајевима када то закон предвиђа). Сељак је могао продати и поклонити своју земљу уз одобрење спахије и ставити у наслеђе. Сељак је могао да мења и суштину и културу земље. Према, томе, сељак је фактички располагао својом имовином уз плаћање тзв. тапу-таксе спахији. Када је Хатишерифом од 1830. године (допуњеним Хатишерифом од 1833. године) дефинитивно укинут турски тимарски систем у Србији и сељак ослобођен спахија, он постаје и правно и фактички господар своје земље на којој је живео и коју је обрађивао без обзира на то што је све до краја 1834. године давао главницу и десетак народној каси по старом турском систему. Оцењујући значај укидања турских спахилука у Србији по српског сељака, правни историк Слободан Јовановић је истакао чињеницу да је с укидањем турских спахилука тридесетих година наш сељак „поставио слободан господар земље коју ради, онако слободан, како у то време није било свугде ни у Западној ни у Средњој Европи“.¹⁸⁴⁾

183) Исто, II, 371.

184) Слободан Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада, Београд 1933, 133.

5. Добивање унутрашње самоуправе Србије у оквиру турског царства представља, несумњиво, догађај од великог значаја за даљи развој Србије и српског народа како у привредно-економском тако и у културно-просветном и другом погледу. Тиме је српска револуција, започета 1804. године, добила завршну фазу, ударени су нови темељи српске државе. Са укидањем мукада, спахилука (зијамета и тимара), харача и других давања Турцима и са преношењем прихода са тих имања и других јавних објеката (ђумрука, скела, риболова и др.) у српске руке нова држава Милошева доба добива и ону економско-финансијску базу нужну за даљи њен развитак у новим политичко-економским условима.

6. На крају налазимо за потребно да напоменемо да смо овде изнели у историјском развоју институцију турског тимарског система — тимаре и зијамете у Србији од 1815-1833 године само уколико се иста односи на оних 12 нахија које су биле у оквиру Милошеве Србије до припајања 6 отргнутих округа 1833. године, не упуштајући се и у следећа питања: питање начина ликвидирања турског тимарског система у тим припојеним областима, питање улоге спахија у Србији у разним политичким смутњама које су оне чиниле у периоду од 1815 до 1830. године, питање даље судбине спахија у Србији после укидања спахилука и питање покушаја неких српских старешина да се у Србији место укинутог турског спахијског система заведе српски спахијски систем, — пошто сва та питања захтевају посебна проучавања. И без овога, надамо се да ће овај наш рад бити користан прилог проучавању турског феудализма у Србији од 1815 до 1833. године.

Адам НИКОЛИЋ